

(TDAY BELLETEN 2001/I-II)

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İKİLİ ÇATI SORUNU VE BUNUN ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ MESELELER**Doç. Dr. Engin Yılmaz***

Bu günkü Türkiye Türkçesinde İkili Çatı sorununu inceleyeceğimiz bu çalışmada konuya giriş yapmadan önce; genel olarak "Çatı" kavramını açıklamanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1. Çatı Kavramının İzahı

İncelediğimiz kaynakların -Dilbilgisi terimleri sözlükleri, başlıca dilbilgisi kitapları, araştırmalar-ışığı altında çatı kavramı ile ilgili şu belirlemeleri yapabiliriz:

1. "Çatı" kavramını bağımsız bir bölümde incelemeyip **Şekil Bilgisi** kısmında "Yapım Ekleri Kategorisi"nde değerlendirenler (bk. Emre¹ 1945, bk. Ergin² 1972)
2. Çatı kavramını eylemin **Özne ve nesneye** göre durumu olarak değerlendirenler (Hatiboğlu³ 1969, Dilâçar 1971, Gencan⁴ 1979, Bilgegil⁵ 1982, Aksan⁶ 1983, Ediskun⁷ 1988, TDK Türkçe Sözlük 1988, Korkmaz⁸ 1992, Koç⁹ 1992, Türk Ansiklopedisi c. VI)
3. Çatı kavramını açıklarken eylem ile sadece **Öznenin** bağlantısını esas alanlar (Deny¹⁰ 1941, Vardar¹¹ 1980, Topaloğlu¹² 1989, Yücel¹³ 1999)
4. Çatı kavramını eylemin **özne ve tümleçlerle** kurduğu ilişki çerçevesinde değerlendirenler (Zülfikar¹⁴ 1980)
5. Asıl çatı kavramını kullananlar (Eylem ile sadece nesnenin ilişkisini esas alanlar): (Kononov¹⁵ 1956, Lübimov¹⁶ 1963)

* Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Öğretim Üyesi

¹ Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi, TDK Yay., İstanbul 1945 (Emre, "Fiilin Çatısı Kuran Morfemler" bahsini işlerken şu sınıflandırmayı yapmaktadır: 1. -iş çatılı fiiller a- Ortal fiiller (Geçişsiz fiiller) b- Oluş fiilleri tipi c- Karşılıklı fiiller tipi d- İmece fiilleri tipi 2. -in- Çatılı fiiller a- Ortal fiiller tipi b- Dönüslü fiiller tipi c- Edilgen fiiller tipi d- Oluş fiilleri tipi 3. Ettirgen fiillerin çatıları 4. -il- Çatılı fiiller)

² Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1972, s. 191-196

³ Vecihe Hatiboğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1969

⁴ Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi (Gözden geçirilmiş 4. bas.), Ankara 1979, s. 334-343

⁵ M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Dergah Yay., 2. baskı, İstanbul 1982

⁶ Doğan Aksan (Yönetiminde), Sözcük Türleri, TDK Yay., Ankara 1983, s. 219

⁷ Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s. 219

⁸ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., İstanbul 1992

⁹ Nurettin Koç, Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1992

¹⁰ Jean Deny, (Çev. Ali Ulvi Elöve) Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1941, s. 344

¹¹ Berke Vardar (Yönetiminde), Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1980

¹² Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Yay., İstanbul 1989

¹³ Bilal Yücel, Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, TDK Yay., Ankara 1999

¹⁴ Hamza Zülfikar, Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi, Ankara Üniv. Türkçe Kursu Yay., 3. baskı, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1980, s. 89

¹⁵ A.N. Kononov, Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı, Moskova-Leningrad 1956, 569 s. (Kononov, Çatılar bahsinde Türkçede 5 fiil çatısı olduğunu söylemektedir: 1- Asıl çatı (yaz-, oku-, sev- gibi basit tabanlar) Geçişli-geçişsiz 2- Karşılıklı çatı 3- Öze dönüslü çatı 4- Edilgen çatı 5-Faktitif-kozatif (ettirimli-oldurumlu) anlamlı fiiller; bk. Par. 364)

¹⁶ Konstantin Lübimov, Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Ekler, Türk Dili Dergisi, sayı 147 (Aralık 1963), s. 150

2. Kaynaklarda İkili Çatı Konusu

Çatı konusu hakkındaki bu genel bilgilerden sonra asıl araştırma konumuz olan "İkili Çatı"yı ele alabiliriz. İkili çatı konusu kaynaklarda şu şekilde incelenmiştir:

2. 1. Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri'nde İkili Çatı Kavramı

Elimizdeki Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri'nde İkili Çatı konusu ile ilgili şu bilgiler mevcuttur:

Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde İkili Çatı'yı şöyle tanımlamaktadır: " Hem dönüşlü, hem edilgen olarak kullanılabilen fiil çatısına denir. Örnek: **alınmak** (söylediklerime alındı, vergi alındı), **atılmak** (tehlikeye atıldı, ok atıldı), tutulmak (kıza tutuldu, balık tutuldu), **sıklamak** (toplantıda sıklıdı, limon sıklıdı)"¹⁷

Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde İkili çatıyı " İki gövdede kullanılabilen çatı" şeklinde tarif etmektedir. Örnekler:

" Alın-, atıl-, avlan-, kapıl-, sanıl-, sıklı-, tavlan-, toplan-, tutul-, yakalan-, yazıl-" kelimelerinin hem dönüşlü, hem de edilgen çatı olarak kullanılması gibi.¹⁸

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde kavramımızı şöyle izah etmektedir; "İkili çatı (Alm, synkretismus, Fr, syncretism, İng, syncretism) Bir fiil çatısının hem dönüşlü, hem de edilgen olarak kullanılması; at-ıl-mak, al-ın-mak, bul-un-mak, sil-in-mek, sık-ıl-mak, kap-ıl-mak, tut-ul-mak, yık-ıl-mak gibi.

Örnekler:

" Ortaya atılmanın ne anlamı vardır?/Tembelliği yüzünden işten atıldı".

" Arkadaşımın sözlerinden iyiden iyiye alındı/İstediklerimin hepsi de alındı".

" Toplantıda bulunması iyi olacaktı/Kayıp eşya bulunamadı".

"Silinmek için havlu gerekli/Camlar silindi mi?"

"Bu türlü işlerden sıklıdığını bilmiyorduk/Portakalların sıkılmasına yardım edecek. Vb."¹⁹

Nurettin Koç, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde "İkili Çatı" kavramını şöyle açıklamaktadır: " Hem edilgen, hem de dönüşlü olarak kullanılabilen çatı,

" Ahmet, bu sözden alındı/Ahmet, görevinden alındı".

" Ali, avlandı/Tüm geyikler avlandı".

" Ali, denize açıldı/Paket açıldı".

¹⁷ Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1989

¹⁸ Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1978

¹⁹ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992

Görüldüğü gibi, bu üç öbek örnekte, ilk tümcelerin öznesi açıkça söylenmiştir, Öyleyse, bu ilk örneklerin eylemleri dönüşlü eylemdir. İkinci tümcelerin özneleryse sözde öznedir, Yani yüklemeleri edilgen eylemdir,²⁰

Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde kavramımızı benzer şekilde açıklamaktadır: "İki ayrı çatı ekinin aynı ekle oluşturulması sonucu ortaya çıkan ikilik. Örnek:

“ Ali dışarı atıldı” cümlesindeki atıldı eylemi üzerindeki -ıl- eki hem edilgen, hem de dönüşlü çatıyı gösterir.²¹

İncelediğimiz Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri'nin tamamında- Berke Vardar yönetiminde hazırlanan *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'n²²de İkili Çatı kavramı ayrı bir madde olarak açıklanmamıştır- araştırmacılar İkili Çatı kavramını açıklarken; İkili Çatı'nın hem edilgen, hem de dönüşlü olarak kullanılabilen fiil çatıları olduğu hususunda birleşmişlerdir.

2.2. Başlıca Dilbilgisi Kitaplarında İkili Çatı Kavramı

Başlıca Dilbilgisi kitaplarında İkili Çatı terimi kullanılmadan, mesele- bir fiilin hem edilgen çatıda, hem de dönüşlü çatıda kullanılabilmesi - bir karışıklık, bir ikilik olarak ele alınmıştır.

Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*'nde bu karışıklığı şöyle tespit etmiştir; " -n- ekiyle yapılan fiillerin bir kısmı dönüşlülük değil pasiflik ve meçhullük ifade ederler.

Ara-n- (çok arandı, belasını buldu sözündeki istemek manasına)
Söyle-n- (söylene söylene gitti)
Süsle-n- (kadın süslendi)
Sil-in- (silindim, kurulandım)
Yala-n- (kedi yalandı)
Del-in- (yüreğim delindi)
Fiillerinde -n- dönüşlülük ekidir.

Ara-n- (her taraf arandı)
Söyle-n- (iyiliği söyleniyor)
Süsle-n- (duvarlar süslendi)
Sil-in- (yerler silinmiş)
Yala-n- (tabaklar yalandı)
Del-in- (duvar delinip içeri girildi)²³

Pasif fiiller bir maruz kalma, bir uğrama, bir olma ifade ederler. Kendi kendine olma ifade edenlerin böyle bir manayı sonradan kazandıkları anlaşılmaktadır. Kendi kendisine: tut-ul-, kes-il-, çek-il-²⁴ M. Ergin, bu -l-'li fiillerin kendi kendine olma ifade etmelerini dönüşlülük değil geçişsizlik olarak değerlendirmektedir. " Bu kendi kendisine olma dönüşlü fiillerdeki gibi failin yaptığı işin kendisine dönmesi değil, bir kendiliğinden olmadır. Yani dönüşlü fiillerdeki aktiflik bunda yoktur.²⁵

²⁰ Nurettin Koç, Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kit., İstanbul 1996

²¹ Mehmet Hengirmen, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yay, I, bas., Ankara 1999

²² Berke Vardar (Yönetiminde), Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1980

²³ Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1972, s. 192

²⁴ a.g.e., s. 195

²⁵ a.g.e., s. 195

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*'nde doğrudan terimimizi kullanmamakla birlikte şu açıklamaya yer vermektedir: " Edilen görünüşünde fiiller besbelli etkin değildir, Ancak yapım eki olarak -il- dönüşlü fiil anlatımda da kelimeler yapar ki bunlar etkin fiili olabilir (atıl-, katıl-)."²⁶

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*'nde "İkili Çatı" terimini kullanmadan konuyu " -il- Ekiyle Edilgenleşen Eylemler, -in- Ekiyle Edilgenleşen Eylemler, Dönüşlü Eylemler, -in- Ekiyle Türemiş Edilgen Eylemler" başlıkları altında el almaktadır.²⁷

Jean Deny, *Grammaire de langue Turque*'de çatı konusundaki bu karışıklığa şöyle değinmektedir:" Doğrusu, mutavaatin kullanılışı pek iyi tayin edilmiş değildir. Bu siyga ileride görüleceği üzere müşareket siygası (par. 576 ve müteaddit yerlerde, par. 586) ile oldukça karıştırılmaktadır".²⁸

Haydar Ediskun da, *Türk Dilbilgisi*'nde "İkili Çatı" terimini kullanmadan karışıklığı şu şekilde açıklamaktadır: " Edilgen fiiller, etkenlerden yapım ekleriyle türetilmişlerdir. Sonu bir ünlü ya da l ile biten fiil kök ya da gövdelerinden -(i)n- eki ile türetilmişlerdir. Dilimizde -il- ekiyle türemiş dönüşlü gibi görünen fiiller de bulunmaktadır".²⁹

Hamza Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*'nde yine "İkili Çatı" terimini kullanmadan sorunu şu şekilde ortaya koymaktadır: " Bazı fiillerde dönüşlük ile edilgen anlamı karışır. " Çocuk banyoda yıkıyor". Bu cümlede iki anlam vardır. Birinci anlam dönüşlüktür. Özne çocuktur. Fiilin işi çocuğa dönüyor. İkinci anlam edilgendir. Özne belli değil. Çocuğu kim yıkıyor? Bilmiyoruz."³⁰ Zülfikar, Edilgen (Meçhul) Fiiller bahsinde ise ilgili çatı ekleri olarak " -l- (-il, -ıl, -ul, -ül), -n- (-in, -ın, -un, -ün)" eklerini göstermiştir.³¹

Doğan Aksan yönetiminde hazırlanan *Sözcük Türleri*'nde ise Çatı eki olarak -n-, -l- (edilgen), -n-, -l-, -ş- (dönüşlü) gösterilmiştir.³²

Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi* adlı eserinde "İkili çatı" terimini de kullanarak soruna şöyle yaklaşmıştır: " Eylem köküne -n- eki getirilerek türetilen kimi eylemler hem edilgen, hem dönüşlü eylem olabilir. Bunların ne zaman edilgen, ne zaman dönüşlü eylem gibi kullanıldığı ancak tümce ya da sözce içinde belli olur. Bu tür çatılara ikil çatı denir"³³

Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*'nde " Edilgen eylem -l-, -n- çatı ekleri ile kurulur... Dönüşlü eylemi yapmak için eylem kök ya da gövdesine -l-, -n-, -ş- ekleri getirilir. Kimi zaman edilgen eylem ile dönüşlü eylem birbirine karıştırılmaktadır. Bunun en önemli nedeni -l-, -n- çatı eklerinin hem edilgen, hem de dönüşlü eylemlerde kullanılmasıdır."³⁴

²⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., 3. basılış, Ankara 1990, s. 414

²⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi (Gözden Geçirilmiş 4. bas.), Ankara 1979, s. 336-339

²⁸ Jean Deny, (çev. Ali Ulvi Elöve), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1941, s. 345

²⁹ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s. 222-223

³⁰ Hamza Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*, Ankara Üniv. Türkçe Kursu Yay., 3. baskı, Ankara Tniv. Basımevi, Ankara 1980, s. 92

³¹ a.g.e., s. 96

³² Doğan Aksan (Yönetiminde), *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Ankara 1983, s. 219

³³ Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 335

³⁴ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi* Engin Yay., Ankara 1998 (I. Bas.), s. 206-208

Fuat Bozkurt da *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde: " Edilgen eylem (-l-, -n-), dönüşlü eylem (-n-, -l-, -ş-) ekleriyle kurulmaktadır. -n- eki aynı zamanda edilgen çatı da kurar. Bu durumda -n- eki ile kurulmuş bir eylemin işlevini kestirmek güçleşir".³⁵

2.3. Araştırma Yazılarında "İkili Çatı" Kavramı

Konstantin Lüvimov, *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller* adlı araştırmasında " Dönüşlü çatının asıl eki -(I)n- ekidir. Bazen -ıl- eki alan fiillerde dönüşlülük anlamı var. Mesela, asılmak (Ahmet asıldı=kendini astı), atılmak (Ahmet düşmanın üzerine atıldı=kendini attı)".³⁶

Bilal Yücel, *Türkiye Türkçesi'nde Fiil Çatıları* adlı çalışmasında "İkili Çatı" terimine gerek olmadığını savunmaktadır: " Değişik çatılar kurabilen aynı ek, kullanıldığı yerdeki görevine göre adlandırılacağından, aşağıdaki terime gerek yoktur".³⁷

Türk Ansiklopedisi c. VI'da " Bina (dil)" maddesinde sorun şöyle açıklanmaktadır: " -in eki ile yapılan mutavaat binasına tekabül eder. -il eki ile de mutavaat örnekleri vardır. "sıklıkmak" gibi. -in ekinin hem hem mutavaat, hem de pasif manada kullanıldığı da olur. Mesela, al-ın-mak (1. mutavaat=Bir sözden alınmak), 2. pasif (Bir şeyin bir yerden alınması)³⁸

Ömer Demircan, *Türkçede Çatılımla Edilim* adlı çalışmasında " Edilgenlik ekinin -(O)l/n/r/ş (eylem+edilgenlik eki+zaman); dönüşlülük eki -(O)l/n (eylem+dönüşlülük eki+zaman)" olduğunu belirtir.³⁹ Demircan'a göre "dönüşlü sayılan anlatım bir tür edilgen anlatımdır".⁴⁰ O yüzden de "nesne" dışlanmakta, özne ise işlevsel kimlik değiştirmektedir. "Yapan işlevli özne" kimliğine bir de "etkilenen işlevli özne" kimliği katılmaktadır. Bir başka deyişle bağımlı adıl (kendini) düşmekte, bağımsız ad edilgenleşmektedir. -(O)l dönüşlü anlatımın nesnesini dışlamakta (Adam aniden karşına dikildi) böylece olağan edilgen kavramının dışına çıkılmaktadır.⁴¹

Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* adlı eserinde: " Eyleme eklenerek özne ve nesneyle ilgili daha başlıca bilgiler getiren ardıllara çatı ardılları denir. Bunlar, edilgenlik, dönüşlülük, ettirgenlik, işteşlik ardıllarıdır. Edilgenlik ardılları (-IL), (-N), dönüşlülük ardılları (-N-), (-IL), (-Ş)'dir.⁴²

İncelediğimiz Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri, Başlıca Dilbilgisi Kitapları ve Araştırma yazılarının ışığı altında şu belirlemeleri yapabiliriz:

1. Mevcut Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri'nde–Berke Vardar Yönetiminde Hazırlanan *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* hariç–"İkili Çatı" Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri'nin tamamında madde başı olarak alınmış ve bir dilbilgisi terimi olarak açıklanmıştır.

³⁵ Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yay., İstanbul 1997, s. 247

³⁶ K. Lüvimov, *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller*, Türk Dili Dergisi, sayı 147 (Aralık 1963), s. 152

³⁷ Bilal Yücel, *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları*, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II, TDK Yay., Ankara 1999, s. 169

³⁸ "Bina" mad., Türk An. C. VI, s. 401

³⁹ Ömer Demircan, *Türkçede Çatılımla Edilim*, VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Ankara 1983, s. 142

⁴⁰ a.g.m., s. 143

⁴¹ a.g.m., s. 143

⁴² Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, s. 53-54

2. Mevcut Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri'nde "İkili Çatı" olarak edilgen çatı ve dönüşlü çatı kastedilmiştir.
3. İncelediğimiz başlıca Dilbilgisi Kitaplarında (Nurettin Koç'un Yeni Dilbilgisi adlı eseri hariç) İkili Çatı kavramı bu terimle değil daha ziyade bir karışıklık, bir ikilik olarak ele alınmıştır.
4. Jean Deny, söz konusu karışıklığın, ikiliğin mutavaat ve müşareket çatıları arasında olduğunu belirtmiştir.
5. Bazı Dilbilgisi kitaplarında dönüşlülük ekleri olarak -n-, -l-'nin yanında -ş- eki de zikredilmiştir. (bk. Adalı, bk. Aksan, bk. Bozkurt, bk. Hengirmen vd.)

3. Edilgen Çatı ve Dönüşlü Çatı Arasındaki Karışıklık Nereden Kaynaklanmaktadır?

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki; -(I)l- ve -(I)n- eklerinin hem edilgenlik, hem de dönüşlülük işlevini yüklenmesi esasen fonetik bir mecburiyetten kaynaklanmaktadır. Bu günkü Türkiye Türkçesinde -l- edilgen çatı eki bir ünlü ile veya l ünsüzü ile biten fiil kök ve gövdelerine getirilememektedir.⁴³ Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-* adlı eserinde Eski Türkçe döneminde bu durumun istisnalarının olduğunu tanıklarıyla birlikte incelemiştir.⁴⁴

Şu halde Türkçede bir fiil -kök veya tabanı bir ünlü ile veya l ünsüzü ile bitiyorsa- edilgenlik veya dönüşlülük ifade etmek için -(I)n- ekini almaktadır. (bk. Genel dizin) Eğer bir fiil tek heceli ise - bazı durumlarda- ve l dışında bir ünlü ile bitiyorsa hem -(I)l-, hem de -(I)n- ekini alabilmektedir. (bk. Aynı fiil kök ve tabanına hem -(I)n- hem -(I)l- eklerinin getirildiği fiiller dizini)

4. İkili Çatının Öğretimi Meselesi

Türkçede bir fiil çatısının bağlam içerisinde hem edilgen, hem dönüşlü çatı olarak kullanılabilmesinden dolayı ortaya çıkan ikiliği, karışıklığı gidermek için kaynaklarda şu tespitlere yer verilmiştir:

1. Muharrem Ergin: " Dönüşlülük eki -n- ile, pasiflik ve meçhullük eki -n- birbirine karışmakta, ancak kullanıldıkları yere dikkat edilince ne olduğu anlaşılacaktır.⁴⁵ Bu karışıklığı gidermek isteği iledir ki -n- ile yapılan pasif ve meçhul fiillerin pasif ve meçhul olduğunu iyice belirtmek için bir de -l- getirilerek onlar ikinci defa pasif ve meçhul yapırlar: de-n-il-, başla-n-il-, ye-n-il-, ara-n-il-, söyle-n-il-"⁴⁶
2. Tahir Nejat Gencan: " Bunları ayırt edebilmek için anlamlarına bakmaktan başka yol yoktur. Cansız öznelerin kendi kendilerini etkilendirmesi, yani işi kendi üzerlerinde yapması düşünülemez ve olmaz. Bunun içindir ki cansız öznelerin eylemleri dönüşlü olmaz"⁴⁷
3. M. Kaya Bilgegil: " Edilgen ve dönüşlü çatılar aynı eklerle teşkil olunur. Bunların ayırılması için miyar, ancak anlamlarıdır"⁴⁸
4. Haydar Ediskun: " -in- ekiyle türemiş edilgen fiiller biçimce dönüşlü fiillere benzediklerinden, bunları ayırt etmek için cümleyi özenle okumak gerekir"⁴⁹

⁴³ Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1972, s. 193

⁴⁴ Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-, Gazi Üniv. Yay., Ankara 1984, s. 27: " -l-: Ünlü ile biten fiillere doğrudan gelir: biti-l- "Yazılmak", tu-l- "Tıkanmak", yi-l- " Yemek yenmek". Ancak -n- ekinde de gördüğümüz gibi pasiflik ve meçhullük fonksiyonu için ünlü ile biten fiillerden sonra Kutadgu Bilig'de çoğunlukla -n- kullanılmaktadır"

⁴⁵ Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1972, s. 193

⁴⁶ a.g.e., s. 193, Fakat Tahsin Banguoğlu'ya göre: "Bu durum ek yığılmasından başka bir şey değildir"(bk.Banguoğlu, s. 414)

⁴⁷ Tahir Nejat Gencan, Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi (Gözden geçirilmiş 4. bas.), Ankara 1979, s. 339

⁴⁸ M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Dergah Yay., 2. bas., İstanbul 1982, s. 279

5. Nurettin Koç: " Eylem köküne -n- eki getirilerek türetilen kimi eylemler hem edilgen, hem dönüşlü eylem olabilir. Bunların ne zaman edilgen, ne zaman dönüşlü eylem gibi kullanıldığı ancak tümce ya da sözcük içinde belli olur"⁵⁰
6. Bilal Yücel:" Şu fiiller, edilgen çatıya girmelerinin yanında kullanıldıkları cümleye göre -oluş kişiye aitse- dönüşlülük ifade eder"⁵¹
7. Jean Deny:" Mutavaat fiilinin alameti ancak müteaddi (transitif) olan ilk tabanlara katılabilir"⁵²

İncelediğimiz kaynaklardaki standart malzemeyi birleştirirsek şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür:

1. Bir fiilin edilgenlik mi dönüşlülük mü ifade ettiklerini ayırmak için temel ölçüt, anlamdır. (bk. Ergin, Gencan, Bilgegil, Ediskun)
2. Dönüşlülük ifade eden fiilin ilk tabanı (kökü) geçişli (transitif) olmalıdır. (bk. Deny)
3. Fiil çatısının belirttiği oluş -kullanıldıkları kişiye aitse- dönüşlülük ifade eder. (bk. Yücel)
4. İkili çatı örneği olan fiiller, çifte pasiflik (katmerli edilgenlik) yoluyla -yani bu karışıklığı gidermek için -n- ile yapılmış pasif ve meçhul fiillerin pasif ve meçhul olduğunu iyice belirtmek için bir de -l- getirmek suretiyle- ikinci defa pasif ve meçhul yapılırlar. (bk. Ergin)

5. Çalışmanın Kapsamı, Yöntemi, Amacı

1. Bu çalışmada "İkili Çatı" olarak edilgen çatı ve dönüşlü çatının birbirinin yerine kullanılması kastedilmiştir. Bu bağlamda sadece -(I)n- ve -(I)l- eklerini alan fiiller değerlendirilmeye alınmıştır.
2. Türkçe Sözlük'teki (bk. TDK, Türkçe Sözlük, 1988 baskısı) fiiller taranarak "İkili Çatı" kategorisine giren fiiller belirlenmiş ve bu fiiller, kullanıldıkları bağlamlarda hangi anlamlarıyla edilgenlik, hangi anlamlarıyla dönüşlülük ifade ediyorsa tanıklarıyla birlikte listelenmiştir.
3. Çatı kavramı sadece ve sadece fiil kök ve tabanları için geçerlidir. Bu itibarla; Bu günkü Türkiye Türkçesi'nde kullanılan boş+al-, din+el-, diri+l-, doğru+l-, duru+l-, ince+l-, sivri+l-, şen+el-, sert+el- gibi fiiller çatı sisteminin dışında tutulmuştur.
4. Bir fiilin hangi çatı ilişkisini kurduğunu tespit etmek için ortaya konulan ölçüler yüzdelerle açıklanmaya çalışılmıştır. (Örneğin; mecazi anlam kazanan bir fiil yüzde yüz dönüşlülük fonksiyonu taşır)
5. +lA- eki sıfatlara ve adlara getirildiğinde geçişli anlamlı fiiller ortaya çıkmaktadır. Eğer -Standart Türkçe'de kullanılıyorsa- +lA-'lı fiile -n- eki gelebiliyorsa; +lAn- eki, ayrı bir isimden fiil türetme eki olarak değil +lA-n- şeklinde bir fiil gövdesine getirilmiş çatı ilişkisi kuran bir ek olarak değerlendirilmiştir. Bu yapıdaki fiiller dizimize dahil edilmiştir. (+lA-'lı şekil Standart Türkçe'de kullanılmıyorsa bu fiiller dizimize dahil edilmemiştir.)

Elbette bir fiilin çatısını, ancak anlamından, söz dizimindeki kullanımından, almış olduğu ekin işlevinden hareket ederek tayin edebiliriz. Fakat bu çalışmamızda Türkiye Türkçesi'nde, -bu temel kriterler dışında da- fiilin çatısını belirlemek için başka ipuçlarının olduğunu gördük. Çalışmanın

⁴⁹ Haydar Ediskun, Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s. 223

⁵⁰ Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s. 335

⁵¹ Bilal Yücel, Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, TDK Yay., Ankara 1999, s. 174

⁵² Jean Deny, , (Çev. Ali Ulvi Elöve) Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1941 , s. 344

bundan sonraki kısmında bu ipuçları, bunlarla ilgili ihtimaller ve ilgili dizinlerin dökümü yer alacaktır.

6. BİR FİİLİN ÇATISININ BELİRLENMESİNDE KULLANILABİLECEK BAZI ÖLÇÜLER

6.1. Temel Anlamları İtibarıyla Fiil Çatılarının Belirlenmesi

İkili çatı özelliği gösteren fiillerin temel anlamlarını dikkate aldığımız takdirde, ilgili çatı eklerinin (-I)l- ve -(I)n- işlevlerinin de yeniden gözden geçirilmesi gereği ortaya çıkacaktır.

Bir kelimenin ilk anlamı, yani temel anlamı (kelimenin -fiilin- anlattığı ilk ve asıl kavramı); kelime (fiil) aracıyla anlatım bulan ilk, en eski kavramdır.⁵³ Yan anlamlar (ilgili yeni kavramlar) ise; kelime aracıyla anlatım bulan yeni kavramlardır ki, bunlarla temel anlam arasında mutlaka yakınlık, ilgi bulunur.⁵⁴

Yaptığımız tarama sonucunda şunu gördük ki; **-(I)l-** ekiyle çatı ilişkisi kuran bütün fiiller ilk anlamları itibarıyla edilgenlik ifade etmektedir. Yani **-(I)l-** eki getirilen fiiller temel anlamları itibarıyla %100 ihtimalle edilgenlik özelliği taşımaktadır.

-(I)n- Eki alan fiillerde ise sadece 13 fiil temel anlamı itibarıyla dönüşlülük bildirmekte, geriye kalan 87 fiil ise edilgenlik bildirmektedir. Yani **-(I)n-** eki getirilen bir fiil –İkili çatı özelliği göstermek kaydıyla- temel anlamı itibarıyla; % 87 ihtimalle edilgen, % 13 ihtimalle dönüşlülük özelliği gösterecektir.

Şu halde bir fiilin çatısını belirlerken sadece yapıdan (şekilden) hareket etmemiz; “-(I)n- eki mutlak bir dönüşlülük ekidir” denmesi yanıltıcı olacaktır. Meseleye hem yapı, hem işlev, hem de anlam açısından yaklaşılması daha doğru olacaktır.

Dizin 1- Temel Anlamları İtibarıyla Dönüştü Olan Fiiller (Anlamları için bk. Genel Dizin)

-(I4)n- ve +IA-n-

1. Beslen-
2. Dinlen
3. Gizlen-
4. Hazırlan-
5. Kazın-
6. Korun-
7. Otlan-
8. Saklan-
9. Sıralan-
10. Sürün-
11. Tellen- (I)
12. Yalan-
13. Yuvalan-

6.2. Bağlamdaki Anlamları İtibarıyla Fiil Çatılarının Belirlenmesi

⁵³ Doğan Aksan, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana çizgileriyle), Ankara Üniv., DTCF Yay., no: 217, 2. Basım, Erol Ofset Mat., Ankara 1978, s. 59

⁵⁴ a.g.e., s. 60

Dildeki bir ögenin, bir kelimenin -konumuz itibarıyla bir fiilin- anlamını onun öteki ögelerle, diğer birimlerle kurduğu ilişkileri belirlemekte, birlikte kullanıldığı, bağdaştırıldığı, ilişkilendirildiği diğer ögelerle kullanımını önem kazanmaktadır.⁵⁵ Şu halde bir fiilin edilgenlik mi, dönüşlülük mü ifade ettiğini tayin edebilmek için ilk ölçü; fiilin bağlam içerisindeki anlamı, söz diziminde diğer kelimelerle kurduğu ilişki çerçevesinde kazandığı anlamdır.

Dizin 2. Örneksiz Dizin

-(I)- (42 örnek)

1. Açıl-
2. Asıl-
3. Atıl-
4. Boğul-
5. Bozul-
6. Burul-
7. Büzül-
8. Çarpıl-
9. Çekil-
10. Çevril-
11. Dikil-
12. Dizil-
13. Dökül-
14. Eğil-
15. Ezil-
16. Geril-
17. Gömül-
18. Kaçıl-
19. Kasıl-
20. Katıl- (I)
21. Kesil-
22. Kırıl-
23. Kıvrıl-
24. Koyul-
25. Kurul-
26. Saçıl-
27. Sarıl-
28. Seril-
29. Sıkıl-
30. Sıyrıl-
31. Sokul-
32. Takıl-
33. Tartıl-
34. Tıkıl-
35. Tutul-
36. Üzül-
37. Vurul-
38. Yayıl-
39. Yığıl-
40. Yıkıl-
41. Yoğrul-

⁵⁵ Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, TDK Yay., Ankara 1998, c. III, s. 160

42. Yumul-

-(I)n- (21 örnek)

1. alın-
2. aran-
3. beslen-
4. bezen-
5. boyan-
6. bulun-
7. dinlen-
8. döşen-
9. kapan-
10. kazın-
11. korun-
12. sıvan- (II)
13. silin-
14. söylen-
15. sürün-
16. taran-
17. taşın-
18. tıkan-
19. yalan-
20. yıkan-
21. yolun-

+IA-n-/-AIA-n-/(I)kIA-n- Yapısında Olan Fiiller (37 örnek)

1. aralan-
2. avlan-
3. bağlan-
4. çivilen-
5. eşelen-
6. gizlen-
7. hazırlan-
8. katlan-
9. keselen-
10. kınalan-
11. kurulan-
12. mihlan-
13. otlan-
14. ovalan-
15. oyalan-
16. oyulgalan-
17. paralan- (II)
18. parçalan-
19. saklan-
20. sallan-
21. sıralan-
22. sulan-
23. sürüklen-

24. süslen-
25. şartlan-
26. tellen- (I)
27. temizlen-
28. terslen-
29. toparlan-
30. toplan-
31. yağlan-
32. yemlen-
33. yollan-
34. yuvarlan-
35. yüklen-
36. ziftlen-
37. zorlan-

6.3. Edilgen Çatı Kavramı: Edilgen çatı kavramı tanımlanırken bütün kaynaklarda birleşilen ortak nokta eylemin **Özne**yle olan ilişkisidir. Edilgen çatılı bir fiil ya pasiflik; ya da öznesizlik (meçhullük) ifade eder. Pasiflik; özne konumundaki unsurun eylemsiz olması, herhangi bir faaliyetinin olmaması, dış etkiler karşısında hareketsiz kalması, eylem karşısında mukavemet etmemesidir. Sözde özne (gramerce özne) konumundaki öge ile fiil arasındaki çatı ilişkisinin kurulabilmesi için fiil kök veya tabanının geçişli olması gerekir. Yani pasiflik ifade eden fiiller, geçişli fiillere -(I)n- ve -(I)l- ekleri getirilerek oluşturulurlar.

Eğer geçişsiz fiillere -(I)n- ve -(I)l- eklerinden birisi getirilirse öznesiz (meçhul) fiiller elde edilirler. Bu durumda fiilin ne gerçek öznesinden, ne de sözde öznesinden bahsedebiliriz.

Yaptığımız tarama sonucunda geçişsiz fiil kök/tabanelarından türetildiği için -dönüşlülük anlamları dışında- öznesiz çatı olarak şu fiilleri tespit ettik.

Dizin 3. Öznesiz Çatılı Fiiller

“ Kaçıl-, otlan-, sürün-“ dışındaki bütün edilgen fiiller -dönüşlülük anlamları dışında- pasiflik ifade ederler. O halde; edilgen bir fiilin pasiflik bildirme ihtimali % 97 meçhullük (öznesizlik) bildirme ihtimali ise % 3'dir. (bk. Genel dizin)

6.4. Dönüşlü Çatı Kavramı:

Bir fiilin hem edilgenlik, hem de dönüşlülük işleviyle kullanılabilmesinden doğan ve "İkili çatı" adını verdiğimiz karışıklık esasen dönüşlülük kavramının tam ve doğru bir şekilde ifade edilememesinden kaynaklanan bir sorundur. Dönüşlülük kavramının daha açık bir şekilde ortaya konmasının meselenin çözümüne ve öğretimine katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Çünkü tespit ettiğimiz 100 fiilin sadece 13'ünde ilk anlam dönüşlü, 87 fiil ise ilk anlam itibarıyla edilgenlik ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde genellikle -n-, kimi zaman da -l- ve -ş- ekleriyle anlatım bulan bu kavram, Hint-Avrupa dillerinde çoğunlukla bir kişi adıyla çekilen eylemlerle dile getirilir (adılı eylemler).⁵⁶

⁵⁶ Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, TDK Yay., Ankara 1998, s. 104

Örneğin: Türkçede yıka- eyleminin dönüşlüsü yıkan- biçimindeyken, Almandada ‘yıkamak’ waschen; ‘yıkanmak’ *sich waschen* ; Fransızca ‘yıkamak’ *laver* , ‘yıkanmak’ *se laver* eylemleriyle anlatım bulur. Fransızca, Almanca, Yunanca ve Latince gibi dillerde dönüşlülük yalnız III. kişide kesinleşir; İngilizcede ise kişi ve sayıya göre ayrılmış dönüşlülük adları kullanılır (*myself, yourself, himself* vb.). Fransızca *Je me lave* ‘yıkıyorum’ dendiği gibi *Je me lave une chemise* ‘gömlek yıkıyorum’ da denebilir. İngilizcede ise *I am washing myself* ‘yıkıyorum’ demek için kullanılır. Rusça gibi kimi dillerde, bütün kişi ve sayılar için aynı ek ya da dönüşlülük adlı geçerlidir.⁵⁷

Tespit ettiğimiz dönüşlülük bildiren fiillerin 35’i asıl dönüşlü fiillerdir. Bu 35 asıl dönüşlü fiilde ya öznenin doğrudan doğruya etkilenmesi (özne=nesne), ya da öznenin dolaylı olarak etkilenmesi söz konusudur. Bu durumda fiilin etkisi kimseye dönük olmakla birlikte cümlenin başka bir nesnesi vardır. (bk. Asıl dönüşlü fiiller) Kaynaklarda dönüşlülük kavramı ile ilgili bilgilerin ışığında şu belirlemeleri yapmamız mümkündür:

1. İşi (eylemi) yapan da işten (eylemden) etkilenen de aynı şahsın (öznenin) olması (bk. Aksan, Demircan, Koç, Vardar)
2. Öznenin yaptığı işin (etkinin) kendisine dönmesi (bk. Gencan, Zülfikar)
3. Öznenin yaptığı işin doğrudan doğruya kendi üzerine dönmesi (bk. Korkmaz, Topaloğlu)
4. Eylemin doğrudan doğruya veya dolayısıyla eylem yapan şahsa (özneye) geçtiğini göstermesi (bk. Banguoğlu, Bilgegil, Deny, Ediskun, Lülimov)
5. Öznenin ve nesnenin bir olması (bk. TDK, Türkçe Sözlük)
6. “Kendi” dönüşlülük zamirinin esas alınması (Adalı)
7. Öznenin eylemi kendisi için kıldığını veya kıldırıldığını belirtmesi (Emre)

Bu belirlemeler ışığında dönüşlü fiilleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. Asıl dönüşlü fiiller
2. Dönüşlülük eğilimi gösteren fiiller

1. Asıl Dönüşlü Fiiller (Anlamları için bk. Genel Dizin)

a- Doğrudan (direct) Dönüşlülük Bildirenler

-(I)-

1. Çekil- 2. Kendini geriye veya bir yana çekmek
2. Çevril- 2. Kendini çevirmek
3. Gömül- 2. Kendini gömmek
4. Tartıl- 2. Kendini tartmak

-(I)n-

5. Aran- 4. Kendi üstünü aramak
6. Beslen- 1. Kendini beslemek
7. Bezen- 2. Kendini bezemek, süslenmek
8. Boyan- 2. Kendi kendini boyamak
9. Kazın- 1. Kendi kendini kazımak
10. Korun- 1. Kendini korumak
11. Silin- 2. Kendini silmek
12. Taran- 2. Kendi başını taramak
13. Yalan- 1. Kendini yalamak
14. Yıkan- 2. Kendi vücudunu yıkamak

+IA-n-/-AIA-n-/(I)kIA-n-

⁵⁷ a.g.e., s. 104-105

15. Gizlen- 1. Kendi kendini gizlemek
16. Hazırlan- 1. Kendini hazırlamak
17. Kınalan- 2. Kendi kendini kınalamak
18. Keselen- 2. Kendini keselemek
19. Kurulan- 2. Kendini kurulamak
20. Ovalan- 2. Kendi kendini ovmak
21. Oyalan- Kendi kendini oyalamak
22. Saklan- 1. Kendini saklamak
23. Sallan- 2. (Salıncak, hamak vb. de) Kendini sallamak
24. Sürüklen- 2. Kendi kendini sürüklemek
25. Süslen- 1. Kendini süslemek
26. Otlan- 1. (Otçul hayvanlar için)*
27. Şartlan- 2. Kendi kendini şartlamak
28. Temizlen- 2. Kendini temizlemek
29. Toparlan- 4. Kendi kendini toparlamak
30. Toplan- 3 (Kendini toplamak) Kendine çekidüzen vermek

b- Dolaylı (indirect) Dönüştülük Bildirenler

1. eşelen- 2. Kendi kendine eşelemek
2. sürün- 1., 2. Kendi üzerine sürmek
3. tellen- (I) 1. (Kendine) Tel takınmak
4. yağlan- 4. (Kendine) Yağ sürünmek
5. yüklen- 4. Bir yükü taşınmayı üstüne almak

Aşağıdaki fiiller ise esas itibarla dönüştü olmayıp birtakım anlam değişimleri ile, durum tamlayıcılarını almalarıyla, geçer dilden aşağı düzeydeki dil tabakalarında kullanılması sonucu dönüştülük eğilimi göstermektedirler.

2. Dönüştülük Eğilimi Gösteren Fiiller

a- Mecazlaşarak Dönüştülük Eğilimi Gösteren Fiiller:

Kelimelerin (konumuz itibarıyla fiillerin) asıl ve yan anlamlarının dışında ilişki ve benzerlik yoluyla başka bir kavramı ifade etmek üzere kazandıkları anlama mecazî anlam (imgesel anlam) denir.⁵⁸

Tespit ettiğimiz 21 fiil, kullanıldığı bağlamda mecazî anlam özelliği kazanarak dönüştülük eğilimi göstermektedir. Fakat hiçbir İkili Çatı kapsamına giren fiil mecazlaşarak edilgenlik işleviyle kullanılmamaktadır. Bu demektir ki -İkili Çatı olarak kullanılabilen- bir fiilin mecazî anlamlı kullanımı %100 ihtimalle dönüştülük özelliği gösterecektir.

Dizin 5. Mecazlaşarak Dönüştülük Eğilimi Gösteren Fiiller

-(I)-

* Otlan- fiili ile beslen- fiili arasında anlam bakımından bir paralellik kurulduğunda doğrudan dönüştülük ifade eden bir eylem olduğu ortaya çıkar.

⁵⁸ Doğan Aksan ise "Mecazî anlam"ı yan anlamlar (ilgili yeni kavramlar) çerçevesinde değerlendirmektedir. Bk. Doğan Aksan, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana çizgileriyle), Ankara Üniv., DTCF Yay., no: 217, 2. Basım, Erol Ofset Mat., Ankara 1978, s. 60

1. Boğul- 3. (-den) mec.
2. Bozul- 4. mec.
3. Burul- 3. (-e) mec.
4. Büzül- 2. mec.
5. Çarpıl- 3. mec.
6. Eğil- 3. mec., 4. (-e) mec.
7. Geril- 3. mec., 4. mec.
8. Kasıl- 3. mec.
9. Kurul- 2. mec.
10. Sarıl- 5. mec.
11. Vurul- 2. (-e) mec.
12. Yayıl-6. mec.
13. Yıkıl- 4. mec., 5. mec.

-(I)n-

14. Alın- 2. (-e, -den) mec.
15. Sıvan- (II) 2. mec.
16. Yolun- 2. mec.

+IA-n-/-AlA-n-/(I)klA-n-

17. Çivilen- 2. mec.
18. Katlan- 2. (-e) mec.
19. Mihlan- 2. mec.
20. Paralan- (II) 2. mec., 3. mec.
21. Parçalan- 2. mec.

b- Durum Tamlayıcısı Alarak Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller

Türkçede bir fiil dönüşlülük işleviyle kullanılırken yönelme-yaklaşma bildiren bir tamlayıcı olabilir (+A) bulunma-kalma bildiren bir tamlayıcı olabilir (+DA) çıkma-uzaklaşma bildiren bir tamlayıcı olabilir (+Dan)

Türkçede -İkili çatı kapsamına giren- 28 fiil durum tamlayıcısı olarak dönüşlülük özelliği kazanmıştır.

Durum tamlayıcıları ile kullanılıp edilgenlik ifade eden fiillerin toplamı ise 5'tir. Geriye kalan 95 fiilde ise edilgenlik ifade eden fiiller durum tamlayıcısı almadan, yani yalın halde kullanılırlar.

Tespit ettiğimiz 100 fiilden 33'ü durum tamlayıcısı ile birlikte kullanılmaktadır. Bu demektir ki; durum tamlayıcısı alan bir fiilin dönüşlülük bildirme ihtimali % 84, edilgenlik bildirme ihtimali ise % 16'dır.

Dizin 6. Durum Tamlayıcısı Alarak Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller

+A Yönelme Durum Tamlayıcısını Alarak Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller

-(I)-

1. açıl- 12. (-e)

2. asıl- (-e) 3., 4.
3. atıl- 2. (-e), 4.
4. dikil- (-e)* 2.
5. dizil- (-e) 2.
6. dökül- 2. (-e)
7. katıl- (I) (-e) 2., 3.
8. kırıl- 6. (-e)
9. kıvrıl- (Dar bir yere) 4.
10. koyul- 3. (-e)
11. sarıl- 3. (-e), 6.
12. seril- (-e) 2.
13. sokul- (-e) 2., 3.
14. takıl- (-e) 3.
15. tutul- 5. (-e), 6. (-e)
16. üzül- 2. (-e)
17. yığıl- (-e)* 2., 3.
18. yumul- 2. (-e)

-(I)n-

19. kapan- 2. (-e)
20. taşın- 3. (-e)

+IA-n-

21. bağlan- 2. (-e)
22. yollan- (Bir yere)

+Dan Çıkma Durum Tamlayıcısı İle Dönüştürülme Eğilimi Gösteren Fiiller

-(I)-

1. çekil- (-den) 2., 3.
2. sıkıl- 2. (-den), 3. (-den)
3. sıyrıl- 2. (-den)

-(I)n-

4. taşın- 2 aralan- (-den) 2.. (-den)

+Da Bulunma Durum Tamlayıcısı İle Dönüştürülme Eğilimi Gösteren Fiiller

1. bulun- (Bir yerde) 3.
2. sıralan- (+de*) 1.

c- Geçer Dilden Aşağı Seviyedeki Dil Tabakalarında Kullanılması Sonucu Dönüştürülme Eğilimi Gösteren Fiiller:

Dönüşlü fiillerin büyük çoğunluğu cari dil (geçer dil)'den (langue courante) alınmışlardır. Fakat şu örneklerde, toplam 7 fiil düzey bakımından geçer dilden aşağıda sayılan tabakalardan alınması yoluyla dönüşlü çatıda kullanılmışlardır. Şu halde düzey bakımından geçer dilden aşağı tabakada kullanılan bütün fiiller -bu anlamları itibarıyla-%100 dönüşlülük ifade ederler.

i. Teklifsiz dil örnekleri (langue familiere):

* Bu tamlayıcı şekil Türkçe Sözlük'te belirtilmemiştir.
 * Bu tamlayıcı şekil Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır.
 * Bu tamlayıcı şekil Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır.

- döşen- 2. tkz., 3. tkz., yemlen- 2. tkz.
- ii. **Halk dili örnekleri (langue populaire):** kaçıl- hlk. 2, oyulgalan- hlk. 2
- iii. **Argolaşarak dönüşlülük özelliği kazanan fiiller:** kesil- 12. argo, sulan- 5. argo, 6. argo
- iv. **Hakaret yollu ifade örnekleri:** ziftlen- 2. hkr.

6.5. "Kendi" Dönüşlülük Zamiri'nin Çatı Belirlemedeki Rolü

Dönüşlü anlatım gerçekte "Kendi" adılı ile kurulan bir biçimdir. Bağımlı adıl (kendini) düşmekte, bağımsız ad edilgenleşmektedir.⁵⁹ Dönüşlülük ardılları, "Kendi" adılının nesne ya da tümleç olarak yer aldığı anda eylemin yaptığı işten, öznenin etkilendiğini belirtir. Dönüşlülük ardılı bu görevi "Kendi" adıldan alıp yüklenir.⁶⁰

Bir eyleme -çatı eki almadan önceki haliyle-, söz diziminde "Kim, kimi, kime" soruları sorulduğunda; kendi zamirinin çekimli şekilleri olan "Kendi, kendisi, kendini, kendisini, kendine, kendisine" şeklinde bir cevap alınabiliyorsa, o fiil dönüşlülük ifade eder. (Bu kural asıl dönüşlü fiiller için geçerlidir)

Taran- fiilini inceleyelim:

"Bu gün tarağımla taranmıştım"= " Bu gün tarağımla **kendimi** taramıştım" (Kimi taramıştım?)

I. örnekte "kimi" sorusuna cevap alındığı için eylem dönüşlülük bildirir.

"Yünler yıkandıktan sonra tarandı"="Yünler yıkandıktan sonra **kendini ?** taradı" (Kimi taradı?)

II. örnekte "kimi" sorusuna cevap alınmadığı için eylem edilgenlik bildirir.

Yalan- fiilini inceleyelim.

" Kedi yalanıyor"= " Kedi kendini yalıyor" (Kimi yalıyor?)

örnekte kimi sorusuna cevap olarak "kendini" karşılığı alındığı için bu eylem dönüşlüdür.

"Tabak hiç yalanır mı?" (Tabak hiç **kendini?** yalar mı?) (Kimi yalar?)

II.örnekte "kimi" sorusuna bir cevap alınmadığı için bu eylem edilgen çatılıdır.

Kaldı ki Eski Türkçede de -n- ekinin başlangıçta "Öz" kelimesi ile birlikte dönüşlülük görevini gördüğünü, bilahare "Öz" kelimesinin kullanılmamasıyla -nesne ortadan kalktığı halde- -n-'nin tek başına bu görevi yüklediğini göstermektedir.⁶¹ Bu günkü Türkçede "Öz" yerine daha yaygın olan "Kendi" zamirinin yerini söz diziminde -(I)n- çatı ekinin tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır kanaatindeyiz.

6.6. "Tarafından" İfadesi ve "+CA" Ekinin Çatı Belirlemedeki Rolü

Edilgen eylemin gerçek öznesi (tümcenin öznesi olarak değil) olarak cümleye giren "Tarafından" ifadesi ve "+CA" eki, eğer eylemle birlikte anlam bakımından bir bütünlük oluşturuyorsa; bu eylem edilgen çatıdadır. "Tarafından" ifadesi ve "+CA" ekini alan unsur da eylemin belirteci görevini yüklenir.⁶²

⁵⁹ Ömer Demircan, Türkçede Çatılımla Edilim, VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Ankara 1983, s. 142

⁶⁰ Oya Adalı, Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, TDK Yay., Ankara, 1979, s. 54

⁶¹ Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-, Gazi Üniv. Yay., Ankara 1984, s. 24

⁶² Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi (Gözden geçirilmiş 4. bas.), Ankara 1979, s.

Çekil- fiilini inceleyelim:

"Ağlar çekiliyor dalyanlarda"=" Ağlar (işçiler tarafından/işçilerce) çekiliyor dalyanlarda" örneğinde çekil- fiili pasiflik işlevindedir.

"Kamu görevlileri (tarafından?) görevlerinden çekilmedikçe" anlamsız bir yapı oluştuğu için bu cümlede çekil- eylemi dönüşlülük işlevindedir.

Dikil- fiilini inceleyelim:

"Buraya anıt dikilecek"=" Buraya (yetkililer tarafından/yetkililerce) anıt dikilecek" dikil- fiili burada pasiflik işlevindedir.

"Karşıma dikilmez mi?"="Karşıma (tarafından?) dikilmez mi?" cümlesinde ise dikil- fiili dönüşlülük işlevindedir.

6.7. Aynı Fiil Köküne Hem -(I)n-, Hem de -(I)l- Ekinin Getirilebilmesi

Dönüşlü fiillerde aktiflik, edilgen fiillerde ise pasiflik (bazılarında öznesizlik) söz konusudur. Dönüşlülük ve edilgenlik aktiflik/pasiflik bakımından birbirine karşıtlık teşkil ederler. -in- ve -il- eklerinin birbiriyle çarpıştığı ve -in-'in tercih edildiği de görülmüştür. Bazen -il- ve -in- aynı fiil köküne (l ünsüzü ile ve herhangi bir ünlüyle bitmeyen) mutavaat değeriyle gelmekle beraber, mana farkı yapmaktadır. Mesela: çekil- (1. mutavaat "Bir işten çekilmek", 2. passif "Piyango çekildi") ile çekin- (mutavaat "Birisinden çekinmek).⁶³

Standart Türkçede sonu l ünsüzü ile ve herhangi bir ünlüyle bitmeyen tek heceli bazı eylemlere hem -(I)n- hem de -(I)l- ekleri getirilebilmektedir. -(I)n- eki getirilen bütün örnekler dönüşlülük bildirmektedir.

Dizin 8. Aynı Fiil Köküne Hem -(I)n-, Hem de -(I)l- Ekinin Getirildiği Örnekler

1. Açıl-/açın-
2. Çarpıl-/çarpın-
3. Çevril-/çevrin-
4. Çözül-/çözün-
5. Dökül-/dökün-
6. Eğil-/eğün-
7. Geril-/gerin-
8. Kaçıl-/kaçın-
9. Kasıl-/kasın-
10. Kesil-/kesin-
11. Kırıl-/kırın-
12. Sarıl-/sarın-
13. Sıkıl-/sıkın-
14. Takıl-/takın-
15. Tıkıl-/tıkın-
16. Tutul-/tutun-
17. Vurul-/vurun-

⁶³ Türk Ansiklopedisi, Bina maddesi, c. VI, s. 401

6.8. Çifte pasiflik (Ek yığılması)

-(I)n- ekinden önce diğer fiilden fiil yapma eklerinden birisi getirilmez.⁶⁴ -(I)n- çatı şekli eğer birden çok çatı eki aynı fiilde sıralanacaksa sadece ilk çatı eki olabilir. Bu yüzden sonda -(I)n- çatısına rastlanmaz.⁶⁵ Bu karışıklığı gidermek isteği ile ki -n- ile yapılan pasif ve meçhul fiillerin pasif ve meçhul olduğunu iyice belirtmek için bir de -l- getirilerek onlar ikinci defa pasif ve meçhul yapılırlar: den-il-, başlan-ıl-, yen-il-aran-ıl-, söylen-il-⁶⁶

Dilin iç mekaniği -(I)n- eki alan ve dönüşlülük anlamı sezilen bazı fiilleri, ikinci defa -(I)l- eki getirmek suretiyle öznesizleştirir (meçhulleştirir).

1. Aran-/aran-ıl-
2. Katlan-/katlan-ıl-
3. Söylen-/söylen-il-
4. Gizlen-/gizlen-il-
5. Saklan-/saklan-ıl-
6. Toplan-/toplan-ıl-
7. Yüklen-/yüklen-il-

Dizin 9. İKİLİ ÇATI İLE İLGİLİ DİĞER DİZİNLER:

Aksan: süslen-

Banguoğlu: dikin-

Demiray: boyan-, süslen-, yıkan-⁶⁷

Ediskun: taran-

Ergin: aran-, delin-, sıkıl-, silin-, söylen-, süslen-, üzül-, yalan-

Gencan: atıl-, dikil-, katıl-, süslen-, yıkan-

Hatiboğlu: avlan-, kapıl-, sanıl-, sıkıl-, tavlın-, toplan-, tutul-, yakalan-, yazıl-

Hengirmen: açıl-, atıl-, yıkan-

Lewis: aran-, görün-, söylen-, taşın-, yıkan-⁶⁸

Koç: alın-, açıl-, avlan-, bulun-, kesil-, söylen-, tutul-, vurul-

Korkmaz: alın-, atıl-, bulun-, kapıl-, sıkıl-, silin-, tutul-, yıkıl-

Lübimov: asıl-, atıl-, yıkan-

Topaloğlu: alın-, atıl-, sıkıl-, tutulmak

Yücel: alın-, aran-, bulan-, beslen-, boyan-, görün-, kapan-, korun-, ıslan-, silin-, kurulan-, söylen-, süslen-, taran-, taşın-, yıkan-, temizlen-, yalan-, açıl-, bozul-, büzül-, çekil-, katıl-, sarıl-, sıkıl-, sokul-, süzül-, takıl-, tutul-, vurul-, yoğrul-

Zülfikar: alın-, aran-, bulun-, kapan-, söylen-, süslen-, uzan-, taran-, taşın-, yıkan-

⁶⁴ Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1972, s. 192

⁶⁵ Gürer Gülsevin, Çatı Ekleri Üzerine Kullanılabilen Ekler, (Bu durumun istisnaları da vardır. Edilgen-meçhul çatı eki -II- üzerinde -(I)n- ekinin Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Yıgılın- (yığ-ıl-ın-), Eski Uygur Türkçesi döneminde soklun- (sok-ul-un-), Yakut Türkçesinde ket-il-in "Giyilmek, giydirilmek") s. 204

⁶⁶ Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1972, s. 192

⁶⁷ Kemal Demiray, Temel Dilbilgisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1991

⁶⁸ G.L. Lewis, Turkish Grammar, Oxford at the Clarendon Press, 1967

SONUÇ

1. Çatı kavramı sadece ve sadece fiiller için geçerlidir.
2. Bir fiilin hem edilgenlik, hem de dönüşlülük işleviyle kullanılabilmesi fonetik bir mecburiyetten kaynaklanmaktadır. Bu günkü Türkiye Türkçesinde -(I)l- eki bir ünlü ile veya l ünsüzü ile biten fiil kök ve tabanlarına getirilememektedir. Bu durumdaki fiiller edilgenlik ifade etmek için -(I)n- ekini almaktadır. Türkiye Türkçesinde Zaman kaymalarının⁶⁹, anlam kaymalarının⁷⁰ var olduğu bilinmektedir. İkili çatı konusunda da aynı şeyin düşünülebileceği kanaatindeyiz. Yani, -(I)l- ekinin dönüşlülük işlevinde kullanılabilmesi; -(I)n- ekinin de edilgenlik işlevinde kullanılabilmesi, yani -(I)n- ve -(I)l- eklerinin fonksiyon değiştirmesi bizce çatı kayması (Çatı aktarımı) olarak değerlendirilebilir. Biz bu durum için "**ÇATI KAYMASI**" ("**ÇATI AKTARIMI**") terimini öneriyoruz.
3. TDK'nın çıkardığı Türkçe Sözlük'ten (1998 baskısı) yaptığımız taramalar sonucunda şu verileri elde ettik:
  - (I)l-: 42 fiil
  - (I)n-: 21 fiil
  - +lA-n-/-AlA-n-/(U)klA-n-: 37 fiil olmak üzere toplam 100 fiilin ikili çatı özelliği gösterdiğini tespit ettik.
 Oysa diğer kaynaklarda **Aksan**: 1 adet, **Banguoğlu**: 1 adet, **Demiray**: 3 adet, **Ediskun**: 1 adet, **Ergin**: 8 adet, **Gencan**: 5 adet, **Hatiboğlu**: 9 adet, **Hengirmen**: 3 adet, **Lewis**: 5 adet, **Koç**: 8 adet, **Korkmaz**: 8 adet, **Lübbimov**: 3 adet, **Topaloğlu**: 4 adet, **Yücel**: 31 adet, **Zülfikar**: 10 adet ikili çatı örneği fiil tespit edilmiştir.
4. -(I)l- eki alan fiillerin %100'ü temel anlamları itibarıyla edilgenlik ifade etmektedir. -(I)n- eki getirilen fiillerinse sadece 13'ü temel anlam itibarıyla dönüşlülük bildirmektedir. Geriye kalan 87 fiil ise temel anlamı itibarıyla edilgenlik bildirmektedir. Yani -(I)n- eki getirilen bir fiil temel anlamı itibarıyla %87 ihtimalle edilgenlik, %13 ihtimalle dönüşlülük bildirecektir. Sadece 13 fiil temel anlamı itibarıyla dönüşlülük özelliği göstermektedir
5. Edilgenlik işleviyle kullanılan fiillerin %97'si pasiflik, %3'ü meçhullük (öznesizlik) ifade etmektedir.
6. Bize göre dönüşlülük ifade eden fiiller 2'yi ayrılmaktadır:
  1. **Asıl dönüşlü fiiller**: 35 fiil
  - b- **Doğrudan (Direct) dönüşlü fiiller**: 30 fiil
  - c- **Dolaylı (İndirect) dönüşlü fiiller**: 5 fiil
  2. **Dönüşlülük eğilimi gösteren fiiller**
    - a- **Mecazlaşarak dönüşlülük eğilimi gösteren fiiller**: 21 fiil
    - b- **Durum tamlayıcısı olarak Dönüşlülük eğilimi gösteren fiiller**: 28 fiil
    - c- **Geçer dilden aşağı seviyedeki dil tabakalarında kullanılması sonucu Dönüşlülük eğilimi gösteren fiiller**: 7 fiil

⁶⁹ Ertuğrul Yaman, Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları ve Fonksiyon Değişmeleri, Tömer Dil Dergisi, sayı 18, Ankara 1994, (**zaman kayması**: " Herhangi bir zaman ekinin kendi asli görevi dışında bir başka zamanı ifade etmesi demektir" s. 43

⁷⁰ Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Yay., İstanbul 1989, **anlam kayması**: " Bir kelimenin daha önce anlattığı kavramdan ayrı, yeni bir kavramı ifade eder duruma gelmesi"

7. İkili Çatı özelliği gösteren bir fiil, mecazî anlam özelliği kazanmışsa %100 dönüşlüdür.
8. Durum tamlayıcısı alan 28 fiil dönüşlülük eğilimi göstermektedir. Durum tamlayıcısı olarak edilgenlik özelliği gösteren fiillerin adedi ise 5'tir. Yani toplam 33 fiil durum tamlayıcısı olarak dönüşlülük veya edilgenlik bildirmektedir. Şu halde durum tamlayıcısı almış olan bir fiilin dönüşlü olma ihtimali %84, edilgen olma ihtimali ise %16'dır.
9. Bir fiil eğer geçer dilden aşağı seviyedeki bir dil tabakasındaki anlamıyla kullanılıyorsa bu fiil %100 dönüşlülük bildirecektir.
10. Bir eyleme (-(I)l- ve -(I)n- eki almadan önceki haliyle), söz diziminde "Kim, kimi, kime" soruları sorulduğunda; kendi zamirinin çekimli şekilleri olan "Kendi, kendisi, kendini, kendisini, kendine, kendisine" şeklinde bir cevap alınabiliyorsa o fiil dönüşlülük ifade eder. (Bu kural sadece asıl dönüşlü fiiller için geçerlidir)
11. Edilgen eylemin gerçek öznesi (tümcenin öznesi olarak değil) olarak cümleye giren "Tarafından" ifadesi ve "+CA" eki, eğer eylemle birlikte anlam bakımından bir bütünlük oluşturuyorsa; bu eylem edilgen çatıdadır.

KAYNAKLAR

- ADALI**, Oya, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Yay., Ankara 1979
- AKALIN**, Şükrü Haluk, “+IA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I*, TDK Yay., Ankara 1999
- AKSAN**, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana çizgileriyle)*, Ankara Üniv., DTCF Yay., no: 217, 2. Basım, Erol Ofset Mat., Ankara 1978
- a.g.y., (Yönetiminde), *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Ankara 1983
- a.g.y., Her Yönüyle Dil, TDK Yay., Ankara 1998, (c. I, c. II, c. III)
- BANGUOĞLU**, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., 3. basılış, Ankara 1990
- BİLGEGİL**, M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yay., 2. baskı, İstanbul 1982
- BOZKURT**, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yay., İstanbul 1997
- DEMİRCAN**, Ömer, “Türkçede Çatılımla Edilim”, VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Ankara 1983
- DEMİRAY**, Kemal, *Temel Dilbilgisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1991
- a.g.y., Temel Türkçe Sözlük, İnkılap Kitabevi, 3. baskı, İstanbul 1994
- DENY**, Jean, (Çev. Ali Ulvi Elöve) *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1941
- DİLÂÇAR**, A., “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, TDAY Belleten, 1971, Ankara, 1989, s. 83-145
- EDİSKUN**, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988
- EMRE**, A. Cevat, *Türk Dilbilgisi*, TDK Yay., İstanbul 1945
- ERCİLASUN**, Ahmet B., *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniv. Yay., Ankara 1984
- ERGİN**, Muharrem, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1972
- GENCAN**, T. Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi (Gözden geçirilmiş 4. bas.), Ankara 1979
- HACİEMİNOĞLU**, Necmettin, *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, Cönk Yay., İstanbul 1984
- HATİBOĞLU**, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1969
- HENGİRMEN**, Mehmet, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yay., Ankara 1998 (I. Bas.)
- a.g.y., Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yay, I, bas., Ankara 1999
- KARAMAN**, Tahir, *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK Yay., Ankara 1996
- KOÇ**, Nurettin, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1992
- a.g.y., Yeni Dilbilgisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996
- KONONOV**, A. N., *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova-Leningrad 1956
- KORKMAZ**, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., İstanbul 1992
- LEVIS**, G. L., *Turkish Grammar*, Oxford at the Clarendon Press, 1967
- LÜBİMOV**, Konstantin, “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Ekler”, *Türk Dili*, sayı 147 (Aralık 1963)
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI YAY.**, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000
- SEVORTYAN**, E.V., “Türk Dillerinde Fiillerin Geçişli (Transitiv) Geçişsiz (İntransitif) Olmalarına Dair”, VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, TDK Yay., Ankara 1957
- SULTANOV**, Vügar, “Türkçede Pasif Yapıların Tipleri”, VIII. Uluslar arası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, Ankara 1997
- TDK**, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, (c. I, c. II)
- TOPALOĞLU**, Ahmet, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1989
- TUNA**, O. Nedim, “Türkçede Transitive-Causative "Geçişli-Ettirgen Fiiller, Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 24-25, İstanbul 1986
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ**, "Aspekt" maddesi, c. III

a.g.e., "Bina" maddesi, c. VI

VARDAR, Berke (Yönetiminde), *Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1980

YAMAN, Ertuğrul, "Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları ve Fonksiyon Değişmeleri", Tömer Dil Dergisi, sayı 18, Ankara 1994

YÜCEL, Bilal, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*, TDK Yay., Ankara 1999

ZÜLFİKAR, Hamza, *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*, Ankara Üniv. Türkçe Kursu Yay., 3. baskı, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1980

ÖRNEKLİ GENEL DİZİN

-(I)I- Edilgenlik Eki

Açıl:- (nsz)

edilgen 1. Açmak işi yapılmak veya açmak işine konu olmak.

"Yeni bir yol açıldı.", "Dükkân açıldı.", "Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz." (Anayasa)

Dönüşlü 12. (-e) Sırrını, üzüntüsünü, sorunlarını birine söylemek.

"Hiç kimseye açılmayarak yaşadığım bu altı ay beni bitirdi." (P. Safa)

açılıp saçılmak: 1. (kadın için) Çok açık saçık giyinmeye başlanmak.

2. (kadın için) Eskisine göre ölçsüz davranışlarda bulunmaya başlamak.

Asıl:- (-e nsz)

edilgen 1. Asmak işi yapılmak veya asmak işine konu olmak "Çamaşırlar asıldı" 6. Boynuna ip geçirip sallandırarak öldürülmek, idam edilmek "Bir idamlık Ali vardı, asıldı/Kaydını düştüler mühür basıldı" N. Fazıl Kısakürek, "Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl" (F.F. Tülbentçi, Atasözleri'nden)

Dönüşlü 3. Tutup çekmek. "Çocuk annesinin eteğine asıldı." 4. Bir şey isterken karşısındakini tedirgin edecek derecede ileri gitmek üstelemek, ısrar etmek.

Atıl- (-e, -den, nsz)

edilgen 1. Atmak işine konu olmak. "Top atıldı.", "Pamuk atıldı."

"Tembel olanlar her yerden atılır."

dönüşlü 2. (-e) Saldırmak, hücum etmek., "Düşmanın üzerine atıldı."

4. Ticarete atılmak, bir işe girişmek, başlamak.

"Bu gençlerden bir kısmı Anadolu içlerinde hatta Asya'da ne çetin sergüzeştlere atıldılar." (F. R. Atay)

Boğul- (nsz)

edilgen 1. Boğmak işine konu olmak, havasızlıktan ölmek.

"Denize düşmeden boğulacağız diye haykırıyordu." (Halikarnas Balıkcısı)

3. (-den) mec.: Bunalmak.

"Fransızca eserlerde bunların soğuk soğuk taklit edilmiş olanlarını okumaktan zevk alamam, boğuluyorum." (H. R. Gürpınar)

Bozul- (nsz)

edilgen 1. Bozmak işine konu olmak. "Makine bozuldu.", "İş bozuldu.", "Yuvalarınız bozuldu, yavrularınız dağıldı, yurdumuzda yas ve zincir var, avcı inlerinizi sardı." (H. E. Adıvar)

dönüşlü 4. mec. Bir şeye kızmak, içermek.

"Karısının bu ikinci ihtarı ile biraz bozulan adam salıncaktan atladı." (O. C. Kaygılı)

Burul-

edilgen 1. Bükülmek, çevrilmek "Burulup kağıda sarılarak postalanan bu dergiye, millet vekilleri şu adı takmıştılar" (Y.Z. Ortaç, Bizim Yokuş, s. 164)

dönüşlü 3. (-e) mec. Alınarak küskünlük göstermek.

Büzül- (nsz)

edilgen 1. Büzme işi yapılmak. "Torbanın ağzı büzüldü"*

dönüslü 2. mec. Korku, şaşkınlık, soğuk gibi etkenlerle bir kenara sinmek, bir kenara çekilmek, büzülüp oturmak (veya kalmak) bir kenarda çekingen bir tavırla oturmak.

"Ankara'ya kadar bir köşeye büzülüp kaldım.", (A.Gündüz) "Geniş hasırlı sofanın bir kenarına da biz büzülmüştük." (F. R. Atay)

Çarpıl- (nsz, -e)

edilgen 1. Çarpılmaya konu olmak.

2. Çarpık duruma gelmek. "Kapının kanadı çarpıldı.", "Ağzı, yüzü çarpıldı"

dönüslü 3. mec. Alınıp gücenmek. "Tatlı tatlı konuşurken birdenbire çarpıldı", "Pervin benden yüz bulamayınca fena halde çarpıldı, bozuldu..." (R.N. Güntekin, Gökyüzü, s. 140)

Çekil- (nsz, -e, -den)

edilgen 1. Çekme işi yapılmak. "Ağlar çekiliyor dalyanlarda." (O. V. Kanık)

dönüslü 2. Kendini geri veya bir yana çekmek.

"Aradan çekil." 3. Bir işten bir görevden kendi isteğiyle ayrılmak, istifa etmek.

"...kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler." (Anayasa)

Çevril- (nsz, -e)

edilgen 1. Çevirmek işine konu olmak; döndürülmek "Hazana çevrilen bağların bu yaz/Gözümün önüne hicranı gelir" (H.Suat Yalçın)

dönüslü 2. Kendini çevirmek. "Nerde güzel görsen ona çevrilme/Bizim ilde cana kıyar beyler var. (Karacaoğlan)

Dikil- (nsz)

edilgen 1. Dikmek (I, II) işi yapılmak. "Buraya anıt dikilecek.", "Çocuklara giysi dikiliyor."

"Bahçeye ağaçlar dikildi."

Dönüslü 2. Ayakta durmak. "Hisssem ne ise, ben de isterim diye karşıma dikilmez mi?" (H. Taner)

Dizil- (-e)

edilgen 1. Dizi durumuna getirilmek, dizmek işi yapılmak. "İnciler ipliğe dizildi."

Dönüslü 2. Sıraya girmek.

Dökül- (nsz, -e)

Edilgen 1. Dökmek işi yapılmak veya dökmek işine konu olmak "Buğday dökülmüş"

dönüslü 2 (-e) Kır, sokak gibi yerlerde insanlar çokça birikmek.

"Bahar o sene erken gelmiş, herkes tarlalara dökülmüştü." (S. F. Abasıyanık), "Bayram günü halk sokaklara döküldü.", "Her zaman saat on bir buçuk dedi mi karı erkek kol kola sokağa dökülürlerdi" (P. Safa, Söзде Kızlar, s. 5)

Eğil- (nsz)

Edilgen 1. Belirli bir yönle açı oluşturacak bir durum almak, bir yöne doğru çarpılmak.

"Ağaç yaşken eğilir." Ata sözü, "Rüzgârdan telgraf direkleri eğildi."

Dönüslü 2. (İnsan) Bir işi yapmak için belini eğmek."Eğilip selâm verdi.", "Sanki yerden taş aldığımı, hayır eğildiğimi görmüş gibi tabana doğru kaçıyor." (S.F. Abasıyanık), "Tenis oynarken yüz çeşit çeviklikler içinde eğilir, kalkar, sıçrar, koşar." (R. H. Karay)

3. mec. Başkasının baskısını veya egemenliğini benimsemek, kabul etmek." Türk eğilmez." 4.

(-e) mec. (Bir işi) Önemseyip ele almak. "Sorunlara eğilmek."

Ezil- (nsz)

Edilgen 1. Ezmek işine konu olmak. "Altın tas içinde kınam ezildi/Gümüş tarak ile zülfüm düzüldü."

Türkü

Dönüslü ezilip büzülme: Güç bir duruma düşüp davranışlarıyla utandığını belli etmek.

"Etrafındakiler hanımefendiye karşı bir suç işlemiş gibi ezilip büzülüyorlar." (H. E. Adıvar)

ezile büzüle: Utangaçlıkla, sıkılganlıkla.

* Bu örnek Kemal Demiray'ın *Temel Türkçe Sözlük*'ünden alınmıştır.

"Ezile büzüle sıksa yavru bir köpek gibi duvara, kapının pervazına sürünerek dışarıv çıktı." (R. H. Karay)

Geril- (nsz, -e)

Edilgen 1. Germek işi yapılmak, gergin duruma gelmek, belirli bir uzama ile çekilmek "Bizim kıtalardan biri düşman siperlerinin önüne gerilmiş tel örgülerinde konserve kutusu gördü" (F.R. Atay, Zeytindağı, s. 171)

dönüslü 3. mec. Kasılmak, yayılmak "Koltuğunda şöyle bir gerilmiş, gülümseyerek yüzüme bakıyordu" (Y.Z. Ortaç, Bizim Yokuş, s. 61) 4. mec.(Sinir, ilişki ve davranış için) Kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek **Gerile gerile:** Kendini önemli göstererek, kabara kabara kasılarak.

Gömül- (nsz)

Edilgen1. Gömmek işini yapmak veya gömmek işine konu olmak "Ağır ağır doğuyor tepeden geç kalan ay/Herkes uykuda...Yalnız biri gömüldü bugün./Onun gözüne uyku girmiyordu kolay kolay" (S. Gökdemir, A.K. Tecer, s. 54)

Dönüslü 2. Kendini gömmek.

"Yüzbaşı Ernest maroken koltuklardan birine gömüldü." (R, H. Karay)

Kaçıl-

Edilgen 1. Kaçmak işi yerine getirilmek "Bu hapishaneden kaçılmaz"

Dönüslü 2. (nsz) hlk. Çekilmek, savulmak.

"Kaçılın araba geliyor."

Kasıl (nsz)

Edilgen 1. Kasmak işini yapmak.

2. Büzülüp kasılmak, takallüs etmek.

Dönüslü 3. mec. Büyükleme, kurumlanmak, gururlanmak.

Katıl-(I) (nsz,-e)

Edilgen 1. Katmak işi yapılmak. "Süte su katılmış."

Dönüslü 2. Bir topluluğa girmek, iştirak etmek.

"Üç dört ev ötede boş arsada çocukların oyunlarına katıldım." (N. Cumalı)

"Çıkar yol Nahit'in de provalara katılması idi." (T. Buğra)

3. Ortak olmak, benimsemek.

"Düşüncenize ben de katılıyorum."

Kesil- (nsz)

Edilgen 1. Kesmek işi yapılmak.

"Muazzez cevap vermedi ve münakaşa kesildi." (P. Safa)

Dönüslü 2. Bitkin duruma gelmek, gücü, takati kalmamak.

"Yokuşu çukamadan kesildi." 12. **argo** Çok beğenmek, çok hoşlanmak.

Kırıl- (nsz)

edilgen 1. Kırmak işine konu olmak, bir veya birçok parçaya ayrılmak "Hamil Salih'in çayı dökülmüş, fincanı kırılmıştı" (S.F. Abasıyanık)

Dönüslü 6. (-e) Birine karşı kırgın duruma gelmek, gücenmek, incinmek " İnsanın gönlü incedir, o bir sırçaya benzer, ona çok dikkat et, kaba söz söyleme, kırılır" (Y.H. Hacib, Kutadgu Bilig'den)

Kıvrıl-

Edilgen 1. Eğrilip bükülmek

Dönüslü 4. (Dar bir yere) Büzülerek yatmak. "Bulduğum yerde kıvrılıp yatmanın bir kolayını arıyordum." (Y. K. Karaosmanoğlu), " Ayaklarımın ucuna kıvrılmış yatıyor" (A.H. Tanpınar, Abdullah Efendi'nin Rüyalari, s. 109)

5. Dönmek, sapmak. "Ben onu görmemişçesine gözlerimi ileriye dikerek, yan yola kıvrıldım." (H. Z. Uşaklıgil)

Koyul- (nsz)

edilgen 1. Koymak işine konu olmak

Dönüslü 3. (-e) Girişmek, başlamak, teşebbüs etmek.

"Avrupa kültürününün mektebine girdik, orada okumaya koyulduk yetmiş seneden beri de okuyoruz." (Y. K. Beyatlı)

"Söylenecek şey kalmayınca Rabia fırladı, dükkânı teftişe koyuldu." (H. E. Adıvar)

Kurul- (nsz)

Edilgen 1. Kurmak işine konu olmak veya kurmak işi yapılmak.

"Kurulmuştu benim adıma bir saray/Çevresini dolanmış gümüşten bir çay" (A. M. Dıranas)

Dönüştü 2. mec. Övünür biçimde davranışlarda bulunmak, kasılmak.

"Hepsi böyle birer yapma bebek gibi bir süsle, bir eda ile bir sıraya otomobilin içine kuruldular." (H.R. Gürpınar) 3. (-e) Rahatça oturmak, yerleşmek. "Koltuğa kuruldu.", Baş köşeye kuruldu."

Saçıl- (nsz)

Edilgen 1. Saçmak işi yapılmak 2. Dağılmak, yayılmak "

Dönüştü 3. Açılıp saçılmak **saçılıp dökülmek** 1. Gereğinden veya kaldırılabileceğinden çok harcamak. 2. mec. İçindekini söylemek.

Sarıl- (nsz)

Edilgen 1. Sarmak işi yapılmak "Gel gönül bu kadar düşme telaşa/Koşa koşa bir gün yorulacaksın/İstersen ağa ol istersen paşa/Yakasız gömleğe sarılacaksın" (Aşık Selmanî) 2. (-e) Bir şeyin üzerine bir veya birkaç kez dolanmak.

Dönüştü 3. (-e) Kollarını dolamak, kucaklamak. "Hasan tiril tiril titriyor, anasına sarılıyordu." (S. F. Abasıyanık) 5. **meç.** Büyük bir istekle kendini vermek benimsemek. "İkinci sınıfa geçtikten sonra derslerine daha fazla sarılmıştır." (F. R. Atay)

5. Hemen yapmaya koyulmak, girişmek. "Hemen kaleme sarıldım." (M. Ş. Esendal)

Seril- (-e)

Edilgen 1. 1. Sermek işi yapılmak "...Bahçede bir ip üzerine serilmiş kuruyan çamaşırları görünüyordu." (M. Ş. Esendal)

Dönüştü 2. Uzanmak "Kanepenin birinden kalkıp öbürüne serildim", "Kum üstüne serilip derilerini yakan kadın, erkek ve çocukları seyrettim." (F. R. Atay)

serilip yatmak Rahat bir biçimde yatmak.

Sıkıl- (-e)

Edilgen 1. Sıkırmak işi yapılmak. "Çamaşırlar sıkıldı." "Çorbaya limon sıkılır."

Dönüştü 2. (nsz., -den) Can sıkıntısı duymak. "Yalnız oturmaktan sıkıldım." 3. (nsz, -den) Utanıp çekinmek. "Sıkıldım de söylemedim." Konuşmaya sıkılmış."

Sıyrılm- (nsz)

Edilgen 1. Sıyırmak işine konu olmak.

"Elim sıyrıldı." Kılıçlar sıyrıldı."

Dönüştü 2. (-den) Bir yerden veya bir durumdan çıkmak, kurtulmak.

"Etrafını saran kalabalıktan sıyrılıp yola düzulebilmek için çok güçlük çekti." (Y. K. Karaosmanoğlu)

Sokul- (nsz)

Edilgen 1. Sokmak işine konu olmak.

Dönüştü 2. Girmek "Yorganın altına sokulmak" 3. Yanaşmak, yaklaşmak.

"Bazan da dayanamaz , yanına sokulur saçlarını okşardı." (T. Buğra), "Merdivende Meral yanıma sokuldu" (P. Safa. Yalnızız, s. 304)

Takıl- (nsz)

Edilgen 1. Takmak işi yapılmak. "Geline takılan iğne annesinin armağanıydı."

Dönüştü 3. Kızdırmak, üzme, şaşırtmak amacıyla şaka yollu konuşmak.

5. Oyalanmak, eğleşmek. "Gülkokan, söylenerek, dükkânların önünde takılarak, şekerçiye uğrayıp çocuklara şeker alarak Samanpazarı'na çıkar." (M. Ş. Esendal) **takılıp kalmak** 1. Oyalanmak.

Tartıl- (nsz)

Edilgen 1. Tartmak işi yapılmak veya tartmak işine konu olmak "Ve üzerindeki âbidenin her/Taşı teraziyle tartılmış gibi" (A.N. Asya, Şiirler, s. 58)

dönüştü 2. Kendini tartmak.

Tıkıl- (nsz)

Edilgen 1. Tıkmak işi yapılmak " Bütün vücudu sanki ziftten bir kılıf içine tıklılmış gibi idi" Y. Kadri Karaosmanoğlu

Dönüştü 2. Dar, sıkıntılı bir yerde bulunmak, sıkışmak; kendini tıkmak* " Mecliste altmış kişi bir odaya tıkıldık" Y. Ziya Ortaç, " Erkenden yatağa tıkıldı"

Tutul- (nsz)

edilgen 1. Tutmak işi yapılmak veya tutmak işine konu olmak.

"Benim boynum tutuluyor, Konsolos beyin beli tutuluyor, Ragıp'ın oğlu, Bayram'ın kızına tutuluyor da asıl tutulması lâzım gelenler tutulmuyor" (B. Felek) "Bir yazıhane kiralınmış, aylıkla bir otomobil tutulmuştu." (E. E. Talu)

dönüştü 5. (-e) Birine tutkun olmak, sevmek. 6. (-e) Bir işe veya birine canı sıkılmak.

"Sen filozof geçinen ukalâ bir adama benzersin. Bak ben böyle şeylere fena tutulurum." (N. Cumalı)

Üzül- (nsz)

edilgen 1. Üzmek. (2. anlam: Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak) işine konu olmak.

dönüştü 2. (-e) Üzüntü duymak, kaygılanmak.

"Bu apartmandan başka yere gideceksin diye üzülüyorum." (P. Safa), "Fakat üzülme, müsterih ol;/Kabirde böceklere ezberletirim güzelliğini" (C.S. Tarancı, Otuz Beş Yaş)

Vurul- (nsz)

edilgen 1. Vurmak işine konu olmak. "Yatak odasının kapısı vuruluyordu." (M. C. Kuntay)

dönüştü 2. (-e) mec. Aşık olmak, gönül kaptırmak, sevdalanmak "Kim söylemiş beni/Süheylâ'ya vurulmuşum diye" (O. V. Kanık)

Yayı- (nsz, -e)

edilgen 1. Yaymak işine konu olmak veya yaymak işi yapılmak

dönüştü 6. mec. Ayrıntıya girmek, açılmak. "Türlü yönlerden ele alınabilecek olan bu konuda şimdilik pek yayılmak istemiyorum." (O. V. Kanık) 8. Rahat bir biçimde sere serpe oturmak "Hepsi atlarından inip, küçük bir derenin kenarına yayılacaktı" (Y.K. Karaosmanoğlu) 7. (Sürü için)

Otlamak "Ovanda yayılır koyunla kuzu/Yerin çiçeğisen göğün yıldızı" (Ercişli Emrah)

Yığı- (nsz)

Edilgen 1. Yığmak işine konu olmak veya yığmak işi yapılmak.

Dönüştü 2. Çok sayıda birikmek, toplanmak.

"Bütün köşk kapının önüne yığıldı." (A. Gündüz) 3. Düşmek, yıkılmak, kendini tutamayıp çökmek. "Boğazını yırtan hıçkırıklarla paşanın ayaklarına yığıldı." (H. E. Adıvar)

"Oracıkta kelimesiz bir anlaşmayla ana oğul birbirimizin kolları arasına yığıldık." (Y. Z. Ortaç)

yığılıp kalmak: 1. Birikmek 2. Düşmek, yıkılmak.

Yıkıl- (nsz)

edilgen 1. Yıkmak işi yapılmak veya yıkmak işine konu olmak "Sultanahmet Camii'nin yapılması için bir vezir sarayı yıkılır" (A.H. Tanpınar, Beş Şehir, s. 247)

dönüştü 3. Devrilmek, yığılmak "...yüzükoyun yıkılıp kalmış bir kadın, kaçışan hizmetçiler.." (Y. K. Karaosmanoğlu) 4. **meç.** (İstenmeyen biri için) Çekilip gitmek, defolmak "Yıkıl git diyorsun kolay mı gitmek/Sen beni getirdin gel deyi deyi" (Karacaoğlan) **Yıkıla yıkıla** Düşecek gibi olarak ,

yalpalayarak. "Yıkıla yıkıla yürüyor." 5. **meç.** Yok olmak, mahvolmak.

Yoğrul- (nsz)

Edilgen 1. Yoğurmak işi yapılmak veya yoğurmak işine konu olmak " Hamur yoğruldu", " Antakya'nın taşı, toprağı efsane ve tarih ile yoğrulmuş, havası ve suyu sır ve sihir ile karışmıştır" R. Halit Karay

Dönüştü 3. **meç.** Bazı konularla sürekli uğraşma sonucu tecrübe sahibi olmak " Bu problemler içinde yoğruldu"

Yumul- (nsz)

* Bu anlam Kemal Demiray'ın Temel Türkçe Sözlük'ünden alınmıştır.

edilgen 1. Kapanmak, örtülmek.

dönüşlü 2. (-e) Kendini bir işe istekli vermek, girişmek, saldırmak, atılmak.

"Baktın iş, bir yana sıvış, baktın aş, yumul düş." Ata sözü

-(I)n-

Alın- (nsz, -e)

edilgen 1. Almak işi yapılmak. "Mahalle mektebine alınmış, rüştiyeye verilmiş." (H. R. Gürpınar)

dönüşlü 2. (-e, -den) mec. Bir sözün davranışın kendisine karşı olduğunu sanarak incinmek, kırılmak veya öfkelenmek "O vakte kadar buna pek ehemmiyet vermeyen Şinasi ilk defa olarak alındı" (P. Safa, Fatih-Harbiye, s. 8)

Aran-

edilgen 1. Aramak işine konu olmak "Ev arandı" "

2. İsteklisi bulunmak "Çok aranan bir kitap." 3. Eksikliği duyulmak. "Bugünlerde soda aranıyor."

dönüşlü 4. Kendi üstünü aramak veya ortalıkta kendi kendine bir şeyler aramak. 6.(nsz) Olumsuz, kötü davranışlarda bulunarak cezayı gerektirmek. "Sen aranıyorsun âdeta."

beslen- dön. 1. Kendini beslemek. 2. Beslemek işine konu olmak

Bezen-

Edilgen 1. Bezemek işine konu olmak, süslenmek.

"Yüzlerce sene vakıflarla bezenecek olan İstanbul'da fetihten sonra millî mimariye yeni bir merhale girmişti." (Y. K. Beyatlı)

dönüşlü 2. Kendisini süslemek "

Boyan- (nsz, -e)

edilgen 1. Boyamak işi yapılmak.

"Yeni boyanıp temizlenmiş bir ev gibi havası ferahlık veriyordu." (R. H. Karay)

dönüşlü 2. (nsz) Kendi kendini boyamak, yüzüne boya sürmek, makyaj yapmak.

"Sevgilisi ölmüştü, ağlamıştı omzunda/Karalar giymişti sesi kısı/ Ben boyanmam demişti bir daha." (M. C. Anday), "İki hanım yaşları geçkince olmasına bakmayarak sürmüşler, boyanmışlar, omuzlarına tilkilerini almışlar, kurulmuşlar." (M, Ş. Esendal)

Bulun- (nsz)

Edilgen 1. Bulmak işine konu olmak "Yerde para bulundu."

Dönüşlü 3. (Bir yerde) Olmak. "Allah'tan orada bulunmadınız, yoksa mutlaka sizi öldürecekti." (Ö. Seyfettin)

"İçinde bulunduğumuz tarihte Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu." Atatürk

Dinlen- (nsz)

Dönüşlü 1. Güç kazanmak için çalışmaya ara vermek, yorgunluğunu gidermek, istirahat etmek.

"Pervin biraz dinlendikten sonra ayağa kalktı." (P. Safa), "Şuraya biraz oturalım da dinlenelim."

Edilgen 2. Önemsenmek, öğüdü yerine getirilmek., "Sözüm dinlendi."

Döşen-

Edilgen 1. Döşemek işi yapılmak; eşya ile donanmak, tefriş olunmak "Yere yumuşak, kadifemsi bir kırmızı halı döşenmişti..." (Y.K. Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, s. 166)

Dönüşlü 2. (-e) **tkz.** Birine kızarak kötü ve küçük düşürücü sözler söylemek 3. (nsz) tkz. Uzun uzadıya ve yererek yazmak "Başyazar bu olay üzerine gene döşenmiş"

Kapan- (nsz)

Edilgen Kapalı duruma gelmek " Dolap kapandı", " Son basamağı aştığım zaman, babanın kapısı hızla kapandı" Y. Ziya Ortaç

Dönüşlü 2. (-e) Dışarı ile ilişkisini kesmek " Kaleye kapanmak", " Rahatça çalışmak istediğim zaman buraya kapanırım..." Y.Kadri Karaosmanoğlu 5. Yüzü, gövdesi bir yere gelecek biçimde eğilmek "

Birden masanın üstünde kitapların üzerine kapanarak bir çocuk taşkınlığıyla ağlamağa başladı" H. Ziya Uşaklıgil

Kazın-

Dönüşlü 1. Kendi kendini kazımak 3. Derisini kazır gibi kaşımak 4. Derisini yüzüncesine tıraş olmak

Edilgen 2. Kazımak işi yapılmak

Korun- (nsz)

Dönüşlü 1. Kendini korumak, sığınmak, sakınmak

Edilgen 2. Korumak işine konu olmak "Köylü ile çiftçi sınıfının hakları hep korunur"

Sıvan- (II) (-e)

Edilgen 1. Sıvamak (II= Kol veya paça için yukarıya çekip toplamak veya kıvrırmak) İşî yapılmak

Dönüşlü mec. Bir işe girişmek

Silin- (nsz)

Edilgen 1. Silmek işine konu olmak "Çam kokulu tahtalar gıcır gıcır silinmiş" (N.F. Kısakürek)

Dönüşlü 2. Kendini silmek "Havluyla iyice silindi"

Söylen- (nsz)

Edilgen 1. Söylemek işi yapılmak " Suçluların ikisini de sağ bırakmayacağı söylenmekteydi" H. Rahmi Gürpınar

Dönüşlü 2. Çıkışmak, azarlamak, eleştirmek, sızlanmak " Böyle bir kere söylenmeye başladı mı kolay kolay susmazdı artık" N. Cumalı, " Benim kırdığımı anlayınca bana söylenmeye başladı" M. Şevket Esendal

Sürün- (nsz)

dönüşlü 1. Karnı üzerinde sürünerek ilerlemek " Karnımız üstünde sürünerek Nil'e, sonra öteki sahile geçtik" R. Halit Karay 2. (-i) Kendi üzerine sürmek " Bir şişe kolonyayı süründüm" 3. (-e) Bir şeye değerek geçmek, geçerken doğmak " Duvara sürünmek", " Boyaya sürünmek" 5. (nsz)

mec. Yoksul ve perişan yaşamak

edilgen 4. (nsz) Sürümek işine konu olmak " Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün" Enderunlu Vasıf

Taran- (nsz)

Edilgen 1. Taramak işi yapılmak " Yünler yıkandıktan sonra tarandı"

Dönüşlü 2. Kendi başını taramak " Bu gün bu tarağımla taranmıştım" S.F. Abasıyanık

Taşın- (nsz)

Edilgen Taşımak işi yapılmak " Eşyalar taşındı"

Dönüşlü 2. (-den) Başka bir yere gitmek, göçmek "Onlar Ankara'ya taşındı" 3. (-e) Bir yere sık sık gitmek " Bir ay mahkemeye taşındı", "Sabah akşam annesine taşınır"

Tıkan- (nsz)

Edilgen 1. Tıkamak işine konu olmak " Lavabo tıkanıdı"

Dönüşlü 2. İştahı kalmayıp yemek yiyememek 3. Soluk alamamak, soluğu kesilmek

Yalan- (nsz)

Dönüşlü 1. Kendini yalamak " Kedi yalanıyor"

Edilgen 2. Yalamak işi yapılmak veya yalamak işine konu olmak " Tabak hiç yalanır mı?", " Bu şeker yalanmış"

Yıkan- (nsz)

Edilgen 1. Yıkamak işi yapılmak veya yıkamak işine konu olmak " Çamaşır yıkandı"

Dönüşlü 2. Kendi vücudunu yıkamak, banyo yapmak " Biraz sabunla yıkanır, hamamdan çıkıveririm" (H.R. Gürpınar, Şiirler, s. 55)

Yolun- (nsz)

Edilgen 1. Yolmak işi yapılmak, çekilip koparılmak " Kaşları tıraş edilmiş, yahut yolunmuş, yerine hilal kaşlar kalemle çekilmiş" M. Şevket Esendal

Dönüşlü 2. mec. Çok kederlenerek çırpınmak

+IA-n-/-AIA-n-/(I)kIA-n-

Aralan- (-den)

Edilgen 1. Biraz açılmak, aralık olmak “ O esnada kapı bir iki kere hafif hafif vurulduktan sonra aralanmış, ev sahibi Reşit Bey’in başı içeri uzanmıştı” (R.N. Güntekin, Değirmen, s. 105)

Dönüslü 2. Gitmek, uzaklaşmak, yanından ayrılmak

Avlan- (nsz)

Edilgen 1. Avlamak işine konu olmak “Ava giden avlanır”

Dönüslü 2. Ava gitmek, ava çıkmak, av için dolaşmak " Ben her yıl ormanda avlanırım"

Bağlan- (nsz, -e)

Edilgen 1. Bağlamak işine konu olmak " Denkler bağlandı"

Dönüslü 2. Sevmek, içten bağlı olmak " Ona bağlandığım kadar/Hiçbirine bağlanmadım/Sade kadın değil, insan" O. Veli Kanık, " O, işine bağlandı"

Çivilen- (nsz)

Edilgen 1. Çivi ile tutturulmak, mihlanmak

Dönüslü 2. mec. Bir yerde hareketsiz kalmak

Eşelen- (nsz)

Edilgen 1. Eşelemek işi yapılmak

Dönüslü 2. Bulunduğu yeri kendi kendine eşelemek

Gizlen- (-e)

Dönüslü 1. Kendi kendini gizlemek, saklanmak " Çalıkların arkasına gizlendi"

Edilgen 2. (-den) Gizlenilmek, gizli tutulmak " Bu iş ondan gizlendi"

Hazırlan- (nsz)

Dönüslü 1. Hazır olmak, kendini hazırlamak " Bir bayram günü bütün köy halkı, o ikindi yapılacak deve güreşini seyretmeye hazırlanıyordu" A. İlhan

Edilgen 2. Hazır duruma getirilmek " Şimdi adanın lüks otellerinde akşam yemeği hazırlanıyordu" Halikarnas Balıkcısı

Katlan- (nsz)

Edilgen 1. Katlamak işi yapılmak " Bu kumaş iyi katlanmış"

Dönüslü 2. (-e) mec. Hoş olmayan bir duruma, güç şartlara dayanmak, tahammül etmek " Hep bu hezeyanlara annenin hatırı için katlanıyorum" H. Rahmi, " Asım beyin kardeşiyle aramızda en basit bir dostluğa bile katlanması ihtimali var mı?" H. Ediv Adıvar

Keselen- (nsz)

Edilgen 1. Keselemek işi yapılmak

Dönüslü 2. Kendini keselemek

Kınalan- (nsz)

Edilgen 1. Kına konulmak, kına yakılmak “Kınalanmış gibi dağlar, dereler/Ne güzel güz, ne güzel eylül olur” (A.N. Asya, Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 137)

Dönüslü 2. (-i) Kına ile boyanmak

Kurulan- (nsz)

Edilgen 1. Kurulamak işi yapılmak veya kurulamak işine konu olmak " Tabaklar kurulandı"

Dönüslü 2. Kendini kurulamak " Kurulanmadan giyindi", " Bir sürü memurun öteye beriye girip çıktıkları, mendilleriyle kurulandıkları görülüyor" R. Halit

Mihlan- (nsz)

Edilgen 1. Mihlamak işine olmak veya mihlamak işi yapılmak, çivilenmek

Dönüslü 2. **mec.** Olduğu yerde kalıp bir yere kıpırdayamaz olmak " Peşinden koşmak istedi. Fakat vücudu sallandı ve bir adım atamadı, mihlandı" P. Safa

Otlan- (nsz)

Dönüslü 1. (Hayvan) Otlamak

Edilgen 2. (Otlak) Hayvanlar tarafından yenilmek

Ovalan- (nsz)

Edilgen 1. Ovalamak işine konu olmak

Dönüslü 2. Kendi kendini ovmak

Oyalan- (nsz)

Edilgen 1. Oyalamak işine konu olmak

Dönüslü 2. Kendi kendini oyalamak “Sonra ayın yıkandığı/Suya baktım oyalandım” (E.B. Koryürek, Miras, s. 28)

Oyulgalan- (nsz) hlk.

Edilgen 1. Kumaş gelişigüzel dikilmek

Dönüslü 2. Birikmek, sıralanmak " Ellerinde çakal eriği sepetleri, boyalı şerbet ve gazoz şişeleriyle kalabalığın içinde oyulgalanan satıcılar..." R. Nuri Güntekin

Paralan- (II) (nsz)

Edilgen 1. Parça parça olmak

Dönüslü 2. **mec.** Sıkıntı ve üzüntü içinde, olmayacak bir işle uğraşmak, didinmek “ Bir ev sahibi olabilmek için ömür boyu paralandı” 3. **mec.** Bir işte çok çaba ve özen göstermek “ Misafirlerini memnun etmek için paralanır”

Parçalan- (nsz)

Edilgen 1. Parçalanmak işine konu olmak, parçalara ayrılmak “ Dua, dua, eller karıncalanmış/Yıldızlar avuçta, gök parçalanmış" (N.F. Kısakürek)

Dönüslü 2. **mec.** Başkasını mutlu etmek için elden gelen her şeyi yapmak, didinmek " Evine gittik mi, ağırlayacağım diye parçalanır!"

Saklan- (nsz)

Dönüslü 1. Kendini saklamak " O, adeta kaçıp saklanacak bir yer arıyormuş gibi sıkıntıdaydı" Y. Kadri Karaosmanoğlu

Edilgen 2. (-den) Saklamak işi yapılmak " Şaraplar mahzende saklanır

Sallan- (nsz)

Edilgen 1. Bağlı bulunduğu yerde gevşek duruma gelip yerinden oynamak, kımıldamak " Dişi sallanıyor", " Masanın ayakları sallanıyor"

Dönüslü 3. Salıncak, hamak vb. de kendini sallamak **sallana sallana**

Sıralan- (nsz)

Dönüslü 1. Sıra oluşturacak biçimde yer almak " Öğrenciler okulun bahçesinde sıralandı"

Edilgen 2. Sıraya düzene konulmak

Sulan- (nsz)

Edilgen 3. Sulamak işi yapılmak " Tarla sulandı"

Dönüslü 5. (-e) **argo** İmrendiğini açığa vurmak " Bizim çiçeklere sulandı" 6. **argo** Birine karşı duyulan cinsel isteği kendisine sezdirme, yeşillenmek (II)

Sürüklen- (nsz)

Edilgen 1. Sürüklemek işi yapılmak veya sürüklemek işine konu olmak “Kerkük’te kurşunlar ansızın bizi vurur/Sürüklenir sokaklarda başsız cesetlerimiz” (Y.B. Bakiler)

Dönüslü 2. Kendi kendini sürüklemek

Süslen- (nsz)

Dönüslü 1. Kendini süslemek " O gün yıl başı olduğu için pek süslenmişti" S. Faik Abasıyanık

Edilgen 2. Süslemek işine konu olmak " Her türlü çiçekle kırlar süslenmiş/Yeşil yaprak giyer dumanlı dağlar" Aşık Veysel

Şartlan- (nsz)

Edilgen 1. (Dini bakımdan) Şartlamak işi yapılmak

Dönüslü 2. Önceden belirlenmiş şartlara göre uyarlanmak, koşullanmak

Tellen- (I)

Dönüslü 1. Tel takınmak " Gelin tellendi"

Edilgen 2. Telle çevrilmek " Bahçe tellendi"

Temizlen- (nsz)

Edilgen 1. Temizlemek işine konu olmak “ Bu sırada evimiz okunmuş sularla baştan aşağı temizlenir” (A.H. Tanpınar, Abdullah Efendi’nin Rüyaları, s. 119)

* Bu fiilin anlamları Kemal Demiray’ın Temel Türkçe Sözlük’ünden alınmıştır.

Dönüşlü 2. Kendini temizlemek "Yıkanıp temizlendi"

Terslen- (nsz)

Edilgen 1. Terslemek işine konu olmak

Dönüşlü 2. Aksilik etmek, terslik göstermek

Toparlan- (nsz)

Edilgen 1. Toparlamak işine konu olmak veya toparlama işi yapılmak

Dönüşlü 4. Bir işi, bir hareketi yapmaya hazır duruma gelmek " Can havliyle silkinip toparlanarak ve bütün bağlarından sıyrılarak birdenbire ayağa kalkıvermiş" Y. Kadri Karaosmanoğlu

Toplan- (nsz)

Edilgen 1. Toplamak işine konu olmak " Ağaçtaki meyveler toplandı"

Dönüşlü 2. Toplantı yapmak 3. Kendine çekidüzen vermek

Yağlan- (nsz)

Edilgen 1. Yağlamak işi yapılmak, yağ sürülmek, yağ konulmak "Yaz gelince gemilerim yağlanır/Güz gelince tersaneye bağlanır"

Dönüşlü 4. Yağ sürünmek " Pehlivanlar yağlandı"

Yemlen- (nsz)

Edilgen 1. Yemlemek işi yapılmak

Dönüşlü 2. tkz. Para harcamadan bir başkasından geçinmek " Fakat asıl tasarladığı şey sadece ziyafetlerde yemlenmek" R. Halit Karay

Yollan- (nsz)

Edilgen 1. Yollamak işi yapılmak, gönderilmek

Dönüşlü 2. Bir yere gitmeye başlamak; yürümek " Arkadaşlarıyla buluştuğu pastahaneye yollandı" S. Faik Abasıyanık

Dönüşlü

Yuvarlan- (nsz)

Edilgen 1. Kendi üzerinde dönerek hareket etmek " Fıçı yuvarlanıyor"

Dönüşlü 2. Yere devrilmek; düşmek " Kapı açılır açılmaz yüükoyun ve kaskatı yere yuvarlandı" A. Gündüz

Yüklen- (nsz)

Edilgen 1. Yüklemek işi yapılmak veya yüklemek işine konu olmak

Dönüşlü 2. Bir yükü taşınmayı üstüne almak " Bavulların hepsini yükledi"

Ziftlen- (nsz)

Edilgen 1. Zift sürülmek, ziftle kaplanmak

Dönüşlü 2. hkr. Yemek " Ham erikleri ziftlendi de midelerini bozdu" 3. mec. Bir işten kendine haksız kazanç sağlamak

Zorlan- (-e)

Edilgen Zorlamak işi yapılmak veya zorlamak durumuna konu olmak " Hiç kimse sendikaya üye olmaya...zorlanamaz" Anayasa

Dönüşlü " Bir durum karşısında güç duruma düşmek" Rakip karşısında zorlanıyor"*

* Bu anlam Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır.